

PRAVNI OKVIR ZA MARGINALIZOVANE GRUPE ŽENA U REPUBLICI SRBIJI

prof. dr Ivana Krstić

Beograd, novembar 2024.

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД,
ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА
И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ЗА ЉУДСКА
И МАЊИНСКА ПРАВА И
ДРУШТВЕНИ ДИАЛОГ

немачка
сарадња
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

giz
German-Serbian
Cooperation

ПОВЕРНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ

Izdavač:
Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Analizu je sproveda Ivana Krstić uz podršku projekta „Podrška socijalnom uključivanju u Srbiji“ koji sprovodi Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GIZ GmbH u saradnji sa Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog.

Stavovi izneti u tekstu predstavljaju stavove autora i ne odražavaju nužno zvanične stavove Vlade Savezne Republike Nemačke kao ni Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Немачка
сарадња
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Sprovedeno od strane:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Izdanje publikacije omogućilo je
Nemačko Savezno Ministarstvo za
privrednu saradnju i razvoj BMZ.

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	3
1. RELEVANTAN MEĐUNARODNI OKVIR	4
1.1. UNIVERZALNI STANDARDI	5
1.1.1. <i>Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena</i>	<i>5</i>
1.1.2. <i>Praksa Komiteta u pogledu individualnih komunikacija.....</i>	<i>6</i>
1.1.3. <i>Opšte preporuke Komiteta.....</i>	<i>9</i>
1.1.4. <i>Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom</i>	<i>10</i>
1.1.1.5. <i>Radna grupa za nediskriminaciju žena i devojčica</i>	<i>11</i>
1.1.1.6. <i>Specijalna izveštiteljka protiv nasilja nad ženama i devojčicama, njegovim uzrocima i posledicama</i>	<i>12</i>
1.2. EVROPSKI STANDARDI	12
1.2.1. <i>Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLP)</i>	<i>13</i>
1.2.2. <i>Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).....</i>	<i>15</i>
1.2.3. <i>Evropska unija.....</i>	<i>15</i>
2. NACIONALNI PRAVNI OKVIR	16
2.1. USTAVNE ODREDBE	16
2.2. ANTIDISKRIMINACIONI ZAKONI	17
2.2.1. <i>Opšta zabrana od diskriminacije</i>	<i>17</i>
2.2.3. <i>Osobe sa invaliditetom</i>	<i>21</i>
2.2.4. <i>Nacionalne manjine</i>	<i>21</i>
3. POSEBNE OBLASTI U KOJIMA ZAKON O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI PREPOZNAJE OSETLJIVE GRUPE.....	21
3.1. RAD I ZAPOSŁJAVANJE.....	22
3.2. SOCIJALNA ZAŠTITA	28
3.3. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA.....	33
3.4. OBRAZOVANJE I VASPITANJE.....	37
3.5. NAUKA I TEHNOLOŠKI RAZVOJ	42
3.6. PORODIČNO NASILJE	46
4. RELEVANTAN STRATEŠKI OKVIR.....	50
4.1. STRATEGIJA PREVENCIJE I ZAŠTITE OD DISKRIMINACIJE	51
4.2. STRATEGIJA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST	51
4.3. STRATEGIJA UNAPREĐENJA POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM.....	52
4.4. STRATEGIJA ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJA ROMA I ROMKINJA	53
4.5. STRATEGIJA O MLADIMA	54
4.6. STRATEGIJA AKTIVNOG I ZDRAVOG STARENJA	56
5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	56

UVODNE NAPOMENE

Princip rodne ravnopravnosti predstavlja osnovno ljudsko pravo i ključni element demokratskog društva koje počiva na zabrani diskriminacije žena i muškaraca. Diskriminaciji su obično izložene manjinske grupe koje zbog svog etničkog, verskog, jezičkog, socijalnog ili nekog drugog statusa doživljavaju nejednak tretman. Međutim, među zaštićene grupe spadaju i žene, uprkos tome što čine polovinu stanovništva. Razlozi za njihovu neravnopravnost leže u duboko ukorenjenim rodnim stereotipima, patrijarhalnim društvenim normama i tradicionalnim ulogama koje vode ka nejednakim prilikama i ograničenju njihovih prava u mnogim oblastima života. Žene su najčešće izložene diskriminaciji u oblasti rada i zapošljavanja, koja se ogleda u rodnom jazu u platama, ograničenim mogućnostima za napredovanje, teže dostupnim rukovodećim pozicijama, kao i čestim negativnim predrasudama prema trudnicama i majkama; u obrazovanju, gde im često nedostaju jednake prilike u pojedinim oblastima obrazovanja, posebno u tehničkim i naučnim disciplinama, gde su često podzastupljene zbog stereotipa i socijalnih očekivanja; u pristupu zdravstvenoj zaštiti, posebno kada je reč o reproduktivnom zdravlju, a marginalizovane grupe žena suočavaju se s dodatnim preprekama u pristupu osnovnoj i specijalizovanoj zdravstvenoj zaštiti; otežanom pristupu socijalnim uslugama jer podrška koja im je potrebna nije uvek dostupna ili prilagođena njihovim potrebama, posebno kada se radi o ženama iz marginalizovanih grupa; izložene su diskriminaciji kroz rodno zasnovano nasilje i neravnopravan tretman u porodičnim pitanjima, a nasilje nad ženama je i dalje prisutno i nedovoljno sankcionisano.¹ Na osnovu istraživanja o *Odnosu građana i građanki prema diskriminaciji*, koje je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti sproveo krajem 2023. godine, ispitanici su smatrali da se žene nalaze na drugom mestu po izloženosti diskriminaciji (50%), odmah iza osoba romske nacionalnosti (61%).²

Rodna ravnopravnost podrazumeva da svi, bez obzira na pol i/ili rod, imaju jednak obim prava i sloboda, kao i jednak pristup pravima i uslugama. Rodna ravnopravnost obično se posmatra kroz opštu prizmu ravnopravnosti žena, kao da je u pitanju homogena grupa. Tako i brojna dostupna istraživanja o položaju žena u Republici Srbiji oslikavaju neravnopravnost u određenoj oblasti, samo provizorno spominjući one grupe žena koje se nalaze u većem riziku od diskriminacije. Međutim, marginalizovane grupe žena suočavaju se s jedinstvenim izazovima i preprekama koje proističu iz složenosti njihovih identiteta i socijalnih pozicija. Interseksionalnost je koncept koji objašnjava kako različiti aspekti identiteta, kao što su rasa, etnička pripadnost, seksualna orijentacija, i drugi faktori, deluju zajedno i doprinose višestrukoj diskriminaciji. Ovaj pojam prvi put je upotrebila profesorka Kimberli Krenšo koja je objasnila da je diskriminacija kojom su izložene žene belkinje i muškarci afroamerikanci potpuno drugačija od iskustva kojem su izložene

¹ O ovome i drugim vidovima i oblastima diskriminacije za žene videti u K. Beker, B. Janjić, A. Čović, Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2023. godinu, FemPlatz, Pančevo, 2024, https://femplatz.org/library/reports/2024-03-19_PreneraZena_2023_SR.pdf.

² Videti <https://ravnopravnost.gov.rs/predstavljena-istrazivanja-o-odnosu-gradjana-i-predstavnika-organa-javne-vlasti-prema-diskriminaciji/>.

žene afroamerikanke.³ Ova složenost ne predstavlja samo teorijski okvir, već i praktičnu stvarnost koja oblikuje svakodnevne živote žena koje se nalaze na marginama društva.

Diskriminacija sa kojom se ove žene suočavaju nije „u potpunosti opisana jednostavnim sabiranjem dve vrste diskriminacije”, već je kumulativna i rezultat je "kvalitativno drugačiji."⁴ Na primer, žena sa invaliditetom može doživeti diskriminaciju ne samo na osnovu svog pola, već i zbog svog invaliditeta, čime se dodatno usložnjavaju izazovi kojima je izložena u pristupu obrazovanju i zapošljavanju. Žene s invaliditetom često se suočavaju s dodatnim barijerama, kao što su fizičke prepreke i nedostatak pristupa zdravstvenoj zaštiti, što dodatno pogoršava njihovu situaciju. Takođe, žene s invaliditetom su češće izložene riziku od nasilja, a često im nedostaje adekvatna podrška zbog stigme i predrasuda.

Razumevanje intersekcionalnosti je ključno za identifikaciju i adresiranje problema koji se javljaju kod marginalizovanih grupa žena. Prepoznavanje intersekcionalnosti u pravnom okviru nije samo pitanje pravde, već je i nužnost za efektivnu zaštitu prava žena. Uspostavljanje mehanizama koji uzimaju u obzir različite oblike diskriminacije omogućava holistički pristup zaštiti prava, čime se osigurava da sve žene, posebno one koje su marginalizovane, dobiju potrebnu podršku i zaštitu. Samo primenom tako sveobuhvatnog pristupa može se raditi na eliminaciji diskriminacije koja pogađa žene na osnovu njihovih višestrukih identiteta.

Ova analiza podeljena je na pet delova. U prvom delu, predstavljen je relevantan međunarodni okvir podeljen na univerzalne i evropske standarde, a u cilju identifikacije izvora koji prihvataju intersekcijski pristup i analize prakse relevantnih tela koji nadzoru primenu tih izvora. U drugom delu, obrađen je domaći pravni okvir, koji dovodi do identifikacije konkretnih grupa žena koje se mogu smatrati marginalizovanim i koje treba da budu obuhvaćene posebnim merama i aktivnostima. U trećem delu, analizirane su posebne oblasti u kojima zakon izričito zahteva da se obrati pažnja na osetljive grupe žena. Četvrti deo je posvećen analizi relevantnog strateškog okvira koji se odnosi na pojedine kategorije lica. Konačno, u poslednjem delu su date konkretne preporuke za dosledno uključivanje intersekcijskog pristupa i njegovu implementaciju u pravni i strateški okvir Republike Srbije.

1. RELEVANTAN MEĐUNARODNI OKVIR

Međunarodni okvir za zaštitu ljudskih prava i promovisanje rodne ravnopravnosti sve više prepoznaje značaj intersekcionalnosti. Ovaj pristup omogućava razumevanje kako se različiti identiteti i oblici diskriminacije prepliću, stvarajući složenije izazove za marginalizovane grupe žena.

³ K. Crenshaw, Demarginalising the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine. In: *Feminist Theory and Antiracist Politics*. Chicago, USA: University of Chicago Legal Forum, 1989.

⁴ S. Fredman, *Discrimination Law*, 2nd ed, Claredon, 2011, 140.

Ključni instrumenti i prakse biće podeljeni na univerzalne i evropske standarde u ovoj oblasti.

1.1. Univerzalni standardi

1.1.1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

Najvažniji instrument za uspostavljanje rodne ravnopravnosti predstavlja Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.⁵ Na osnovu Konvencije, države su odgovorne za korake koje preduzimaju radi praktične realizacije ženskih prava u slučajevima njihovog pojedinačnog kršenja i slabosti sistema i institucija, ali je ona usmerena i na suzbijanje stereotipnih i diskriminatorских socijalnih i kulturnih normi i obrazaca. Konvencija se odnosi kako na javnu, tako i na privatnu sferu života i jasno propisuje da su u pitanju minimalna prava koja države ugovornice Konvencije treba da obezbede u okviru svojih jurisdikcija.⁶ Sam tekst Konvencije ne koristi termin interseksijske diskriminacije, zbog čega neki autori tvrde da Konvencija nije uspela da "adekvatno razmotriti međusobno povezane oblike ugnjetavanja, ... te pruža zaštitu monolitnoj kategoriji žena,"⁷ odnosno uzima u obzir "raznolikost žena i raspon njihovih iskustava", ne prepoznajući „složenost diskriminatorских praksi usmerenih na ukrštanje identiteta.“⁸ Ipak, neke odredbe iz Konvencije daju osnov za priznanje interseksijskog pristupa. Posebno je značajan član 1, koji definiše diskriminaciju žena kao "svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena." Takođe, član 2. obavezuje države da osude diskriminaciju žena u svim vidovima, kao i da sprovedu, svim odgovarajućim sredstvima koja im stoje na raspolaganju i bez odlaganja, politiku otklanjanja diskriminacije žena. Iako značajne, ove odredbe su ipak dugo bile osnov borbe prvenstveno za dominantne grupe žena u društvu.

Kada se govori o konkretnoj grupi marginalizovanih žena, Konvencija ukazuje na:

- *žene koje žive u siromaštvu* (Preambula);
- *žene koje imaju odgovarajući bračni status* (članovi 9,11 i 16);
- *trudne žene* (članovi 11 i 12); i
- *žene koje žive u ruralnim krajevima* (član 14).⁹

⁵ Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, *Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 11/81.

⁶ Videti član 23. gde se kaže: „Nijedna odredba ove konvencije ne sme uticati na bilo koje odredbe koje efikasnije vode postizanju ravnopravnosti muškaraca i žena, a koje mogu biti sadržane u: (a) zakonodavstvu države članice; ili (b) u bilo kojoj drugoj međunarodnoj konvenciji, ugovoru ili sporazumu koji je na snazi u odnosnoj državi članici.

⁷ J. E. Bond, *International Intersectionality: A Theoretical and Pragmatic Exploration of Women's International Human Rights Violations*, *Emory Law Journal*, vol. 53, no. 71, 2003, 95.

⁸ C. Chinkin, M. Freeman. 'Introduction' u M. A. Freeman, C. Chinkin, B. Rudolf (eds.) in *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, A Commentary*, OUP, 2013.

⁹ Poslednja grupa je posebno obrađena u Konvenciji, a naročito njihov pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, korišćenje programa socijalne zaštite, sticanje svih vrsta obuke i obrazovanja, jednak pristup privrednim delatnostima, dostupnost poljoprivrednih kredita i zajmova, adekvatni životni uslovi i učešće u svim aktivnostima lokalne zajednice.

Pominjanjem određenih grupa žena, Konvencija pojašnjava da radi ispunjavanja obaveze eliminisanja svih oblika diskriminacije žena, države ugovornice treba da se pozabave i svim mogućim faktorima diskriminacije koji se ukrštaju.

1.1.2. Praksa Komiteta u pogledu individualnih komunikacija

Značajno je naglasiti i da Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena u svojoj praksi identifikuje različite grupe žena kojima Konvencija proširuje zaštitu na osnovu njihovog pola u kombinaciji sa drugim statusom,¹⁰ u čemu prednjači u odnosu na ostala međunarodna tela.

Komitet se u svojoj praksi bavio individualnim komunikacijama koje su podnosile upravo žene iz marginalizovanih grupa. Često su to upravo žene migrantkinje. Posebno je ukazano na slučaj višestruke diskriminacije u odnosu na brazilsku državljanku afričkog porekla, iz nižeg socijalnog staleža, koja nije dobila adekvatnu medicinsku zaštitu u slučaju bolesti izazvane trudnoćom, usled čega je preminula.¹¹ Komitet je naglasio da je ona izložena višestrukoj diskriminaciji, kao žena afričkog porekla i zbog njenog socio-ekonomskog statusa.¹² Takođe, u dva slučaja protiv Austrije,¹³ došlo je do ozbiljnog porodičnog nasilja, koje je rezultiralo ubistvom žena od strane njihovih partnera. Obe žene su bile turskog porekla, nastanjene u Austriji duži niz godina. Iako je nasilje više puta prijavljivano, kada je policija intervenisala i razdvajala supružnike, javni tužilac je odlučio da ne goni nasilnike. Razmatrajući propuste u ovim slučajevima, Komitet je naglasio da je Austrija uspostavila sveobuhvatan model protiv nasilja u porodici koji se odnosi na relevantno zakonodavstvo, krivične i građanske postupke, podizanje nivoa svesti, obrazovanje i obuke, otvaranje i funkcionisanje sigurnih kuća, savetovanje žrtava i rad sa nasilnicima. Međutim, Komitet je podvukao da to nije dovoljno i da bi žena, koja je žrtva nasilja, uživala praktičnu realizaciju principa jednakosti i svoja osnovna prava, potrebno je da postoji politička volja koja mora biti podržana od strane državnih aktera, a koja ponekad izostaje kod žena migrantkinja.¹⁴ Podnosioci komunikacije su naročito naglasili da je bilo potrebno uzeti u obzir socijalne okolnosti slučaja, poput činjenice da se radi o migrantkinjama koje nisu tečno govorile nemački, što ih je sprečavalo da delotvorno koriste pravne lekove koji su im bili na raspolaganju. Ovo je dobar primer specifičnih okolnosti u kojima su se našle žene iz marginalizovane grupe i koje su otežale njihov pristup pravdi, a potom i zaštitu od lišavanja života.

¹⁰ Videti, na primer, A. Byrnes, 'Article 1' u M. A. Freeman, Chrstine Chinkin and Beate Rudolf (eds.), *Op. cit.*, 68.

¹¹ *Alyne da Silva Pimentel Teixeira v. Brazil*, communication No. 17/2008, UN Doc. CEDAW/C/49/D/17/2008 (2011). Više o ovom predmetu videti u R. J. Cook, Human Rights and Maternal Health: Exploring the Effectiveness of the *Alyne* decision, *The Journal of Law, Medicine and Ethics*, vol. 41, no. 1, 2013, 103-123.

¹² Isto, par. 7.7.

¹³ *Fatma Yildirim v. Austria*, communication No. 6/2005, UN Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005 (2007); *Sahide Goecke v. Austria*, communication No. 5/2005, UN Doc. CEDAW/C/39/D/5/2005 (2007).

¹⁴ Isto, par. 12.1.2.

Posebno je zanimljiv predmet protiv Holandije¹⁵ u kojem je komunikaciju podnela maloletna kineska državljanka, tražiteljka azila u Holandiji. Ona je rođena u Kini gde je živela u teškim uslovima. Posle smrti bake živela je na ulici, a potom je kao žrtva trgovine ljudima uvedena u lanac prostitucije i završila je u Holandiji. Njen zahtev za azil je odbijen jer nije imala dokumenta, nije mogla da pruži detalje puta od Kine do Holandije i čekala je osam meseci da zatraži azil. Međutim, ona je tvrdila da je žrtva kršenja člana 6. Konvencije kojim se traži od država da preduzmu sve potrebne mere radi suzbijanja svih oblika trgovine ženama, kao i iskorišćavanja prostitucije žena. Podnositeljka komunikacije je tvrdila da je po holandskom pravu moguće da žena dobije boravišnu dozvolu ako kontaktira policiju i informiše ih da je žrtva trgovine ljudima, ali i ukoliko policija pokrene krivičnu istragu protiv učinilaca ovog dela, o čemu je Imigraciona služba nije obavestila. Prilikom traženja azila, niko se prema njoj nije ponašao kao da je maloletnica, a nije je uputio ni da slučaj prijavi policiji. Razmatrajući predmet, Komitet je istakao da saoseća sa njom zbog njene teške situacije, ali da je predstavka neprihvatljiva jer nisu iscrpeni unutrašnji pravni lekovi. Ipak, troje članova Komiteta je smatralo da je predstavka prihvatljiva,¹⁶ naglašavajući da su države dužne da zaštite pojedince od međunarodnih krivičnih dela, kao i da adekvatno obuču službenike da mogu da prepoznaju žrtve trgovine ljudima i da ih informišu o njihovim pravima. Pritom su istakli da prilikom postupanja domaćih vlasti nije uzet u obzir njen nizak nivo obrazovanja, nepismenost i migrantski status, ukazujući na značaj interseksijske diskriminacije.

Takođe, u jednom predmetu protiv Bugarske,¹⁷ Komitet se bavio izostankom zaštite u slučaju porodičnog nasilja. Ovde su bugarske vlasti reagovala na prijavu porodičnog nasilja koju je podneo muž i koji je dobio privremeno starateljstvo nad detetom, iako su kasnije mere ukinute zbog nedostatka dokaza. Istovremeno, vlasti nisu reagovala na prijavu nasilja koju je žena, državljanka Gambije, prva podnela.. Komitet je tražio od Bugarske da podnositeljki komunikacije isplati naknadu štete, ali i da usvoji mere kojima se ženama žrtvama porodičnog nasilja obezbeđuje delotvoran pristup pravdi i drugim službama. Komitet je eksplicitnije nego u drugim slučajevima naglasio vezu između pristupa uslugama i službama za žene migrantkinje i tražio je od države da preduzme mere kako bi se i ovim grupama žena obezbedilo da imaju efikasan pristup uslugama koje se odnose na zaštitu od nasilja u porodici i na pravosuđe, uključujući tumačenje ili prevod dokumenata.¹⁸

Često će u fokusu biti i žene koje dolaze iz manjinske ili domorodačke zajednice. Naime, u jednom slučaju protiv Mađarske¹⁹ radilo se o ozbiljnom kršenju prava iz Konvencije, odnosno o prisilnoj sterilizaciji podnositeljke komunikacije romskog porekla. Razmatrajući činjenice slučaja, Komitet je pronašao povredu Konvencije, koja je nastala propuštanjem da se pruži informacija i savet o

¹⁵ *Zhen Zhen Zheng v. The Netherlands*, communication No. 15/2007, UN Doc. CEDAW/C/42/D/15/2007 (2009).

¹⁶ Videti Individual opinion by Committee members Mary Shanthi Dairiam, Violeta Neubauer and Silvia Pimentel (dissenting), pp. 8-10.

¹⁷ *Isaton Jallow v. Bulgaria*, communication No. 32/2011, UN Doc. CEDAW/C/52/D/32/2011 (2012).

¹⁸ Isto, par. 8.8., 2 a).

¹⁹ *A.S. v. Hungary*, communication No. 4/2004, UN Doc. CEDAW/C/36/D/4/2004 (2006). Više o slučaju videti u Andrew Byrnes, Eleanor Bath, Violence against Women, the Obligation of Due Diligence, and the Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women—Recent Developments, *Human Rights Law Review*, 2008, vol. 8, no. 3, pp. 517-533.

planiranju porodice. Komitet je posebno uzeo u obzir činjenicu da se ona nalazila u posebnom, kritičnom stanju, kao i da je prošlo samo 17 minuta od njenog prijema u bolnicu do same operacije. Komitet je uputio i na Opštu preporuku br. 19 da prisilna sterilizacija značajno utiče na fizičko i mentalno zdravlje žene i da krši njeno pravo da odlučuje o broju dece. Međutim, Komitet nije ukazao i na činjenicu da se ovde radi o intersekcijskoj diskriminaciji, uzimajući u obzir da su samo Romkinje izložene prisilnoj sterilizaciji. Ipak, u najnovijem predmetu koje se tiče prisilne sterilizacije u Peru, Komitet je utvrdio da se radi o diskriminaciji zasnovanoj na polu i intersekcionalnoj diskriminaciji, posebno protiv domorodačkih i siromašnijih žena.²⁰ Komunikacija se tiče prisilne sterilizacije pet žena, izvršene tokom 1996. i 1997. godine, u okviru državne politike kontrole rađanja u ovoj državi. Komitet je utvrdio da je postojao konzistentan obrazac prisiljavanja, pritisaka i prevarnih radnji izvršenih nad ženama u cilju njihovog podvrgavanja sterilizaciji u klinikama koje nisu imale odgovarajuću infrastrukturu i obučeno medicinsko osoblje. Istovremeno, procedure su sprovedene bez informisanog pristanka ovih žena, posebno onih iz udaljenih krajeva, koje nisu mogle da čitaju i govore španski, niti da u potpunosti razumeju prirodu procedure. Dok je država tvrdila da je program sterilizacije deo šire politike reproduktivnog zdravlja i da su se procedure obavljale i nad muškarcima, Komitet je konstatovao činjenicu da je u pitanju preko 300.000 žena, prvenstveno seoskih i iz domorodačkih naroda, za razliku od oko 25.000 muškaraca. Komitet je takođe utvrdio da prisilna sterilizacija predstavlja seksualno zasnovano nasilje nad ženama, pošto se muške i ženske sterilizacije značajno razlikuju po prirodi intervencije i hirurškim rizicima.²¹

Komitet je primetio i da život u ruralnom području može dovesti do ozbiljnih posledica zbog diskriminatornog tretmana, što je došlo do izražaja u predmetu koji se ticao braniteljke za ljudska prava iz Kambodže, čija je zajednica već deceniju uključena u zemljišni spor sa razvojnom kompanijom.²² Ona je tvrdila da je pretrpela sudsko uznemiravanje, gubitak imovine, preseljenje u neadekvatno stanovanje i pretnje smrću kao posledice toga što je bila na čelu otpora i borbe da se zaustavi kupovina zemljišta od strane kompanije. Komitet je naglasio da prinudno iseljenje nije rodno neutralna pojava, već da nesrazmerno pogađa žene. Dalje je priznao da su (ne)aktivnosti države posebno štetno uticale na nju kao ženu sa sela, braniteljku ljudskih prava i majku, imajući u vidu da je izgubila imovinu i dom za svoju decu, da nije bila u mogućnosti da nastavi da radi i da je prisilno premeštena u neadekvatne uslove stanovanja. Pitanje prinudnog iseljenja došlo je do izražaja i u slučaju protiv Severne Makedonije, gde su četiri trudne Romkinje živele u naselju Poligon, u predgrađu Skoplja.²³ Kada je doneta odluka da se naselje “očisti” radi izgradnje puta, policija je upala i uništila naselje bez ikakve prethodne informacije. One su ostale na ulici bez ičega, što je dovelo do rizika po njihov život i zdravlje. One su se posebno žalile da nemaju obavezno zdravstveno osiguranje, da nemaju para da plate pregled i da su često izložene stigmatizaciji od strane medicinskih radnika. Smatrale su da su izložene višestrukoj diskriminaciji po osnovu pola, etničkog porekla, godina, društvenog i zdravstvenog statusa. U drugom sličnom slučaju koji su pokrenule dve Romkinje iz istog razloga, naglašeno je da iseljenja neproporcionalno više pogađaju

²⁰ *María Elena Carbajal Cepeda et al. v. Peru*, Un Doc. CEDAW/C/89/D/170/2021 (2024).

²¹ Videti *Camila v. Peru*, communication No. 136/2021, UN Doc. CEDAW/C/93/D/136/2021 (2023).

²² *X. v. Cambodia*, communication No. 146/2019, Un Doc. CEDAW/C/85/D/146/2019 (2023).

²³ *L.A. et al. v. North Macedonia*, communication No. 110/2016, Un Doc. CEDAW/C/75/D/110/2016 (2020).

romsku populaciju, a da ono ima još teže efekte na žene Romkinje, posebno ako su još maloletne i trudne.²⁴ Istovremeno, nisu imale dokumenta i pristup zdravstvenoj zaštiti, niti su bile zaposlene. Tokom i nakon iseljenja, one su izložene izuzetno lošim životnim uslovima i nedostajala im je voda za piće i voda za održavanje lične higijene. S tim u vezi, Komitet je primetio da su svi ovi elementi doprineli njihovom izuzetno ranjivom i nesigurnom položaju.

1.1.3. Opšte preporuke Komiteta

U različitim opštim preporukama i zaključnim zapažanjima upućenim konkretnim državama, Komitet primećuje kako diskriminacija žena zavisi od osnova poput rase, etničke pripadnosti, domorodačkog statusa, vere ili uverenja, zdravlja, statusa, invaliditeta, starosti, klase, kaste, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, političkog mišljenja, nacionalnog porekla, bračnog i/ili porodičnog statusa, socio-ekonomskog statusa, statusa izbeglice, tražiteljke azila, raseljenja i migracionog statusa, a da ova lista nije konačna i da može da varira u različitim zemljama i tokom vremena i uključuje novonastajuće oblike diskriminacije, kao što su klimatske izbeglice.

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena doneo je ukupno 40 opštih preporuka, koje se odnose na najrazličitija pitanja, a neke od njih odnose se i na specifične grupe žena, poput one koja se odnosi na tražiteljke azila, izbeglice, strane državljanke i žene bez državljanstva,²⁵ žene koje obavljaju neplaćen rad,²⁶ žene sa invaliditetom,²⁷ žene u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama,²⁸ žene migrantkinje,²⁹ žene koje žive u ruralnim područjima,³⁰ žene koje pripadaju domorodačkim narodima³¹ i starije žene.³² Pitanje interseksionalnosti i višestruke diskriminacije vremenom se sve više naglašavalo, posebno u komentarima koja pojašnjavaju obaveze država u oblasti rodne ravnopravnosti. Tako se u *Opštoj preporuci br. 25* u pogledu primene člana 4. stav 1. Konvencije o privremenim posebnim merama naglašava potreba za prepoznavanjem višestruke diskriminacije i implementaciju mera koje će adresirati različite oblike nejednakosti. *Opšta preporuka br. 28* interpretira osnovne obaveze država ugovornica prema članu 2. Konvencije i naglašava da diskriminacija žena može biti zasnovana na više međusobno povezanih faktora i da države moraju prepoznati i adresirati ovu složenost. Takođe, *Opšta preporuka br. 33* o pristupu pravdi za žene prepoznaje da interseksijska diskriminacija može ograničiti pristup pravdi za određene grupe žena i poziva na uklanjanje identifikovanih prepreka. Dalje, *Opšta preporuka br. 34* o pravima žena koje žive u ruralnim područjima ukazuje na višestruku diskriminaciju sa kojom se suočavaju zbog geografskih, ekonomskih i socijalnih faktora. Isto tako, *Opšta preporuka br. 35* iz 2017. godine

²⁴ *S.N. and E.R. v. North Macedonia*, communication No. 107/2016, Un Doc. CEDAW/C/75/D/107/2016 (2020).

²⁵ General recommendation no. 32 on the gender-related dimensions of refugee status, asylum, nationality and statelessness of women, CEDAW/C/GC/32.

²⁶ General Recommendation No. 16, Unpaid women workers in rural and urban family enterprises, 1991.

²⁷ General Recommendation No. 18, Disabled women, 1991.

²⁸ General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations, CEDAW/C/GC/30.

²⁹ General recommendation No. 26 on women migrant workers, CEDAW/C/2009/WP.1/R.

³⁰ General recommendation No. 34 on the rights of rural women, CEDAW/C/GC/34.

³¹ General recommendation No. 39 on the rights of Indigenous Women and Girls, CEDAW/C/GC/39, 2022.

³² General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, CEDAW/C/GC/27, 2010.

revidira opštu preporuku br. 19 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, naglašavajući intersekcionalni pristup u razumevanju nasilja. Konačno, *Opšta preporuka br. 40 o jednakoj i inkluzivnoj participaciji žena u sistemu odlučivanja* pojašnjava da je intersekcionalnost osnovni koncept za razumevanje obima obaveza država ugovornica i da je Komitet posvećen rešavanju ukrštajućih i evoluirajućih oblika diskriminacije.

1.1.4. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom,³³ sadrži pojedine odredbe koje se odnose na žene i devojčice sa invaliditetom. Tako se u Preambuli konstatuje da često postoji veći rizik da žene i devojke sa invaliditetom, kako u porodici tako i izvan nje, budu izložene nasilju, povredi ili zlostavljanju, zanemarivanju ili nemarnom ophođenju, lošem postupanju ili eksploataciji. Jedno od osnovnih načela iz Konvencije je ravnopravnost žena i muškaraca (član 3. stav 1. tač. g), dok član 6. ukazuje na višestruku diskriminaciju žena i devojaka sa invaliditetom zbog čega se obavezuju da preduzeimaju mere kako bi im obezbedile potpuno i ravnopravno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda, i potpun razvoj, napredak i osposobljavanje žena da bi im se garantovalo vršenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ženama i devojčicama sa invaliditetom se naročito garantuje zaštita od iskorišćavanja, nasilja i zloupotrebe,³⁴ kao i pristup programima socijalne zaštite i programima za smanjenje siromaštva.³⁵

Opšti komentar br. 3 posvećen je ženama i devojčicama sa invaliditetom,³⁶ gde se naglašava da se one suočavaju sa preprekama u većini oblasti života. Ove barijere stvaraju situacije višestrukih i ukrštenih oblika diskriminacija žena i devojčica sa invaliditetom, posebno u pogledu jednakog pristupa obrazovanju, ekonomskim prilikama, društvenoj interakciji i pravdi; jednakom priznanju pred zakonom; sposobnosti učešća u politici i vršenju kontrole nad sopstvenim životima u nizu konteksta, na primer u vezi sa zdravstvenom zaštitom, uključujući usluge seksualnog i reproduktivnog zdravlja, kao i gde i sa kim žele da žive. Objašnjava se da se ukrštena diskriminacija odnosi na situacije u kojoj postoji više osnova koji međusobno deluju u isto vreme na način da budu neodvojivi. Osnovi za diskriminaciju obuhvataju starost, invaliditet, etničku pripadnost, domorodačko, nacionalno ili socijalno poreklo, rod, identitet, političko ili drugo mišljenje, rasu, status izbeglice, migranta ili tražioca azila, religiju, pol i seksualnu orijentaciju.

Takođe, Opšti komentar br. 6 koji se odnosi na ravnopravnost i nediskriminaciju afirmiše ideju višestruke i ukrštene diskriminacije.³⁷ U ovom dokumentu pojašnjavaju se pojmovi višestruke i ukrštene diskriminacije osoba sa invaliditetom. Tako se pod višestrukom diskriminacijom

³³ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 42/2009.

³⁴ Član 16. stav 5. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

³⁵ Član 28. stav 2. tač. b) Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

³⁶ General comment no. 3 on Article 6 - women and girls with disabilities, CRPD/C/CG/3 (2016).

³⁷ Videti CRDP/C/CG/6 (2018).

podrazumeva situacija u kojoj je osoba izložena diskriminaciji na osnovu dva ili više ličnih svojstava, pa je diskriminacija pojačana (kumulativna), dok je ukrštena diskriminacija definisana kao situacija u kojoj više osnova deluje istovremeno i u interakciji, na način koji ih čini nerazdvojivim, što stvara jedinstven tip nepovoljnog tretmana i diskriminacije.

1.1.1.5. Radna grupa za nediskriminaciju žena i devojčica

Specijalizovana procedura Saveta UN za ljudska prava koja se specifično bavi pitanjima diskriminacije žena i devojčica takođe stalno naglašava potrebu za primenom intersekcionalnog pristupa. *Izveštaj o pitanjima diskriminacije žena u pravu i praksi* fokusira se na zdravstvena i reproduktivna prava žena, ističući kako višestruka i ukrštena diskriminacija utiče na pristup ovim pravima.³⁸ Radna grupa naglašava da prepoznavanje i rešavanje prirode i posledica višestrukih i ukrštenih diskriminacija žena u nacionalnim zakonima i praksi jeste od suštinskog značaja za zaštitu zdravlja i bezbednosti žena. Faktori poput socioekonomskih, manjinskih i etničkih, religija, rasa, seksualna orijentacija, rodni identitet, invaliditet i telesne različitosti pogoršavaju diskriminaciju sa kojom se žene suočavaju i ugrožavaju njihovu sposobnost da zaštite svoje zdravlje i bezbednost. Kao posebne marginalizovane grupe žena prepoznate su žene koje žive u siromaštvu, žene sa invaliditetom, žene sa HIV/AIDS-om, žene migrantkinje, žene domorotkinje, žene koje žive u ruralnim područjima, žene koje pripadaju manjinama, žene koje su različite seksualne orijentacije i identiteta, kao i žene lišene slobode.

Izveštaj o ljudskim pravima žena u svetu rada koji se menja analizira uticaj pandemije COVID-19 na žene, naglašavajući da su marginalizovane grupe žena posebno pogođene zbog intersekcionalne diskriminacije.³⁹ Radna grupa ističe da kako bi se u potpunosti razumela priroda i obim diskriminacije žena u svetu rada, važno je primeniti intersekcionalni pristup, s obzirom da postoje višestruki oblici diskriminacije koji rezultiraju vrlo specifičnim ranjivostima i razlikama u ishodima zapošljavanja. Na primer, za Romkinje u mnogim delovima Evrope nedostatak pristupa obrazovanju, zajedno sa rezidencijalnom segregacijom i diskriminacijom, dovodi do njihovog isključivanja iz formalnog tržišta rada, prisiljavajući ih da prihvate nesiguran i slabo plaćen rad, stvarajući zamku siromaštva. Takođe, Dalit žene nesrazmerno doživljavaju diskriminaciju na poslu, čak i u urbanim sredinama i u kvalifikovanom radu, i zarađuju polovinu prosečne dnevne plate u odnosu na opštu populaciju žena. I transrodne žene doživljavaju nesrazmerne nivoe siromaštvo i ekonomsku nesigurnost, zbog diskriminacije sa kojom se suočavaju prilikom pristupa zapošljavanju. Isto tako, mlade žene sa invaliditetom će u većoj meri biti isključene iz obrazovanja i zapošljavanja, u poređenju sa muškarcima sa invaliditetom i ženama bez invaliditeta.

³⁸ Videti izveštaj A/HRC/32/44 (2016).

³⁹ Videti izveštaj A/HRC/44/51 (2020).

U *izveštaju o siromaštvu*, Radna grupa ističe da je siromaštvo rodno određen fenomen koji je duboko povezan sa drugim oblicima nejednakosti i diskriminacije.⁴⁰ Iskustva siromaštva žena i devojčica se ukrštaju sa njihovom rasom, etničkom pripadnošću, migracionim statusom, starošću, invaliditetom, religijom, geografskom lokacijom, seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom i dovode do različitih oblika diskriminacije i nejednakosti koje variraju tokom vremena i od mesta do mesta. Postojanost diskriminatorских i štetnih normi i rodnih stereotipa koji utiču na žene i devojčice u svim oblastima života, od porodice do zajednice, u preduzećima i svim granama javne vlasti, doprinosi održavanju i produbljivanju ovih nejednakosti. Radna grupa posebno naglašava da mnoge intervencije koje se bave feminizacijom siromaštva koriste uski koncept siromaštva kao jednostavnog nedostatka ekonomskih resursa, i posmatra žene kao homogenu grupu. Tako, umesto da izazove i transformiše interseksionalne oblike nejednakosti, strategije za smanjenje siromaštva mogu dodatno učvrstiti rodne stereotipe i strukturne nejednakosti koje iz njih proizilaze.

Konačno, u svom poslednjem izveštaju iz 2024. godine, Radna grupa podvlači uticaj ukrštanja diskriminacije na osnovu pola i roda sa drugim osnovama diskriminacije, istovremeno naglašavajući da postoje zajednički aspekti diskriminacije žena i devojaka koje opstaju u svim kulturama, iako sa različitim nivoima intenziteta i uticaja.⁴¹ Kao posebno marginalizovane grupe žena ističu se žene koje dolaze iz manjinskih i domorodačkih zajednica, žene sa invaliditetom, starije žene, devojčice i adolescentkinje, žene iz seoskog područja, žene koje žive u siromaštvu, migrantkinje, tražiteljke azila, izbeglice i interno raseljene žene, LBTT+ žena, žene koje konzumiraju opijate i seksualne radnice.

1.1.1.6. Specijalna izveštiteljka protiv nasilja nad ženama i devojčicama, njegovim uzrocima i posledicama

Specijalna izveštiteljka protiv nasilja nad ženama i devojčicama donela je 2011. godine veoma značajan *izveštaj o višestrukim i interseksijskim oblicima diskriminacije i nasilja nad ženama*.⁴² U ovom izveštaju se naglašava da višestruki i ukršteni oblici diskriminacije dovode do povećanja rizika da neke žene iskuse ciljanu, složenu ili strukturnu diskriminaciju. Nedostatak interseksijskog pristupa može dovesti do jačanja jednog oblika diskriminacije u pokušajima da se ublaži drugi. Zbog toga se od država očekuje da primene različite strategije i holistički pristup u prevenciji i suzbijanju rodno zasnovanog nasilja. Specijalna izveštiteljka se u drugim izveštajima posebno bavi ženama novinarkama,⁴³ kao i ženama i devojčicama koje pripadaju domorodačkim zajednicama.⁴⁴

1.2. Evropski standardi

⁴⁰ Videti izveštaj A/HRC/53/39 (2023).

⁴¹ Videti izveštaj A/HRC/56/51 (2024).

⁴² Videti izveštaj A/HRC/17/26 (2011).

⁴³ Videti izveštaj A/HRC/44/52 (2020).

⁴⁴ Videti izveštaj A/HRC/50/26 (2022).

1.2.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP)

Unapređenje rodne ravnopravnosti danas predstavlja glavni cilj u državama članicama Saveta Evrope.⁴⁵ Evropska konvencija o ljudskim pravima (EKLJP)⁴⁶ postavlja temeljne standarde za zaštitu ljudskih prava, uključujući i princip rodne ravnopravnosti. Član 14. EKLJP, koji se bavi zabranom diskriminacije, jasno naglašava da uživanje prava i sloboda koje proističu iz Konvencije ne sme da bude predmet diskriminacije na osnovu pola. Ovaj član se primenjuje zajedno sa drugim pravima definisanim u Konvenciji, stvarajući sveobuhvatan pravni okvir koji od država zahteva da preduzmu aktivne mere kako bi se obezbedila rodna ravnopravnost. Pored člana 14, važan je i autonomni član 1. Dvanaestog protokola uz EKLJP kojim se zabranjuje diskriminacija i koji pruža značajnu zaštitu od različitih oblika u kojima se diskriminacija može ispoljiti.

Praksa ESLJP dodatno produbljuje razumevanje i primenu ovih standarda. Sud se kroz svoje presude usredsredio na ukazivanje na sistemsku diskriminaciju i neprihvatljive razlike u tretmanu zasnovane na polu, posebno u kontekstu socijalnih, ekonomskih i političkih prava. Ove presude služe kao vodič državama članicama za implementaciju efikasnih mera koje će osigurati ne samo formalnu, već i suštinsku rodnu ravnopravnost. Sud posebno naglašava da ukazivanje na tradiciju, opšte pretpostavke, preovlađujuće društvene stavove ili finansijske interese u određenoj zemlji nisu dovoljno opravdanje za razliku u tretmanu na osnovu pola.⁴⁷

Ovi standardi prožimaju različite oblasti života – od radnog prava i socijalnih davanja, preko nasilja u porodici, do pitanja prava na izbor prezimena. ESLJP naglašava da svako društvo mora težiti postizanju rodne ravnopravnosti i ukidanju diskriminacije zasnovane na polu, a države imaju pozitivnu obavezu da prepoznaju, spreče i sankcionišu diskriminaciju. Ipak, nema mnogo slučajeva u kojima Evropski sud obraća pažnju na višestruku diskriminaciju, iako je ona prisutna u određenim predmetima u kojima je Sud razmatrao pitanje diskriminacije. U takve slučajeve svakako spada jedan od najnovijih slučajeva protiv Švajcarske, pokrenut od strane grupe starijih žena preko 75 godina, koje su tvrdile da su posebno izložene riziku od toplotnih talasa povezanih sa klimom na osnovu starosti i pola.⁴⁸ One su se, između ostalog, pozvale i na jedan izveštaj iz 2021. godine koji je podvukao da „u vanrednim situacijama izazvanim uticajima klimatskih promena, starije žene se mogu posmatrati kao teret i stoga mogu biti izložene zlostavljanju i zanemarivanju ... Specifični rizici i uticaji za starije žene su, međutim, generalno nevidljivi.”⁴⁹ Takođe, pozvale su se i na jedan drugi izveštaj iz iste godine, u kojem je naglašeno da i starenje i klimatske promene imaju različite efekte kada je u pitanju pol, te da "fiziološke i fizičke razlike,

⁴⁵ *Konstantin Markin v. Russia* (VV), predstavka br. 30078/06, presuda od 22. marta 2012, par. 127; *Jurcic v. Croatia*, predstavka br. 54711/15, presuda od 4. februara 2021, par. 65.

⁴⁶ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i svim protokolima, *Službeni list SCG - Međunarodni ugovori*, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005 - ispr. i *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 12/2010 i 10/2015.

⁴⁷ Videti, na primer, *Nurcan Bayraktar V. Turkiye*, predstavka br. 27094/20, presuda od 27. juna 2023, par. 74.

⁴⁸ *Verein KlimaSeniorinnen and Others v. Switzerland*, predstavka br. 53600/20, presuda od 9. aprila 2024.

⁴⁹ Izveštaj A/76/157 (2021).

društvene norme i uloge, rodna diskriminacija i nejednakost u pristupu resursima i moći, sve to igra ulogu u tome da starije žene budu suočene sa posebnim rizikom od ranjivosti na klimatske uticaje."⁵⁰ Sud je pronašao da je Švajcarska propustila da ispoštuje pozitivnu obavezu da primeni dovoljne mere za borbu protiv klimatskih promena, kao i da pojedinac ima pravo na efektivnu zaštitu državnih organa od ozbiljnih štetnih efekata klimatskih promena na njihove živote, zdravlje, blagostanje i kvalitet života.

Međutim, Sud nije izričito naglasio interseksijski pristup u analizi gore navedenog predmeta, za razliku od jednog predmeta protiv Portugala, gde je podnositeljka predstavke podvrgnuta ginekološkoj intervenciji, tokom koje joj je povređen nerv usled lekarske greške.⁵¹ Nakon otpusta iz bolnice, počela je da oseća intenzivan bol i gubitak osećaja u vagini, urinarnu inkontinenciju, otežano hodanje i sedenje i nije mogla da ima seksualne odnose. Dosuđena joj je određena naknada materijalne štete, koja je između ostalog pokrila i uslugu podrške u kući, kao i nematerijalnu štetu za pretrpljenu fizičku i psihičku patnju. Međutim, viši sud je smanjio dosuđen iznos bazirajući svoju odluku na premisi da podnositeljka predstavke verovatno treba samo da brine o mužu, s obzirom na godine njene dece, te da joj nije potrebna spremačica sa punim radnim vremenom. Takođe, domaći sud je naglasio da pošto ima već 50 godina, fizički kontakt za nju nije toliko važan kao u mlađim godinama. U svojoj presudi, Sud u Strazburu je podvukao sličnost između slučaja podnositeljke predstavke i dve druge presude koje se odnose na lekarske greške koje su doživela dva muškarca u dobi od 55 i 59 godina, a koji su postali impotentni kao rezultat lekarske greške. ESLJP je primetio da u tim presudama domaći sud nije našao da su dosuđeni iznosi preterani, s obzirom na „ogroman šok“ ili „snažan mentalni šok“ koji su doživeli zbog nepovratne posledice po njihov seksualni život, ne uzimajući u obzir njihove godine, niti činjenicu da li imaju decu. Sud je pronašao da je nalaz domaćeg suda zasnovan na tradicionalnom shvatanju ženske seksualnosti, koja je suštinski povezana sa reprodukcijom i proizvod je višestruke diskriminacije po osnovu pola i starosti.

U čuvenom slučaju *Semenija protiv Švajcarske*, podnositeljka predstavke je atletičarka međunarodnog nivoa za trke na srednje staze, koja se žaila na određene propise Međunarodnog atletskog saveza Federacije (sada Svetske atletike) koje je od nje zahtevalo da uzima hormonsku terapiju da smanji svoj prirodni nivo testosterona kako bi mogla da učestvuje na međunarodnom takmičenju u ženskoj kategoriji.⁵² Ona je, dakle, patila od hiperandrogenizma, stanja koje karakteriše viši nivo testosterona od uobičajenog, hormona koji povećava mišićnu masu i snagu. Pošto je odbila da se podvrgne lečenju, izrečena joj je trajna zabrana učešća na takmičenju u ženskoj konkurenciji. Evropski sud je pronašao diskriminaciju jer nije uzeto u obzir da je primenom hormonske terapije bila suočena sa nepopravljivom štetom izazvanom hormonskim lečenjem i nije dobila stvarnu i efikasnu zaštitu od diskriminacije od strane privatnih aktera, propuštajući da pozitivnim obavezama spreče diskriminaciju. Drugim rečima, Švajcarska nije obezbedila dovoljne institucionalne i proceduralne garancije za podnositeljku predstavke protiv diskriminacije u sportu na osnovu njenog pola i polnih karakteristika.

⁵⁰ Izveštaj A/HRC/47/46 (2021), stav 34.

⁵¹ *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, predstavka br. 17484/15, presuda od 15. oktobra 2017.

⁵² *Caster Semenya v. Switzerland*, predstavka br. 10934/21, presuda od 11. jula 2023.

1.2.2. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)

Istanbulska konvencija⁵³ predstavlja najvažniji regionalni instrument kojim se zabranjuje svaki oblik rodno zasnovanog nasilja. U Konvenciji se ne koristi reč višestruka ili ukrštena diskriminacija, ali pojedine odredbe ukazuju na značaj višestrukih identiteta. Tako, posebno je značajan član 4. stav 3, koji predviđa obavezu primene odredbi iz Konvencije bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rod, rasa, boja, jezik, veroispovest, političko ili neko drugo mišljenje, nacionalno odnosno društveno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje, seksualno opredeljenje, rodni identitet, uzrast, zdravstveno stanje, invaliditet, bračno stanje, status migranta ili izbeglice, odnosno neki drugi status. Svi ovi osnovi za diskriminaciju omogućavaju produbljenije sagledavanje konkretnih okolnosti koje dovode do nasilja nad ženama. Dalje se posebno naglašava da u opšte obaveze država spada i odgovor država na specifične potrebe osoba ugroženih određenim okolnostima.⁵⁴

GREVIO, grupa eksperata za primenu Konvencije, u izveštajima državama obraća naročitu pažnju na višestruke nejednakosti u odnosu na marginalizovane grupe poput nacionalnih i etničkog porekla, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, geografske lokacije, uzrasta. U posebne oblike diskriminacije, kada se radi o pristupu službama i zaštiti, spadaju žene koje koriste psihoaktivne supstance, seksualne radnice, kao i žene izložene institucionalizovanom nasilju.

1.2.3. Evropska unija

Najvažniji instrument u oblasti ljudskih prava, donet pod okriljem Evropske unije je Povelja EU o osnovnim pravima. Povelja u članu 21. zabranjuje svaku diskriminaciju po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu pola, rase, boje kože, etničkog ili društvenog porekla, genetskih karakteristika, jezika, veroispovesti ili uverenja, političkog ili bilo kojeg drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja, invaliditeta, starosnog doba ili seksualne orijentacije. Pored ove odredbe, kao i garantovanja jednakosti polova,⁵⁵ Povelja priznaje i kulturnu, jezičku i versku raznolikost,⁵⁶ prava starijih lica⁵⁷ i integritet lica sa invaliditetom.⁵⁸ Ovim odredbama razrađuje član 10. Osnivačkog ugovora da prilikom definisanja i sprovođenja svojih politika i aktivnosti, Unija ima za cilj borbu protiv diskriminacije na osnovu pola, rase ili etničkog porekla, vere ili uverenja, invaliditeta, starosti ili seksualne orijentacije. Diskriminacija je dalje razrađena u sekundarnom zakonodavstvu, naročito u Direktivi o rasnoj jednakosti,⁵⁹ koja zabranjuje diskriminaciju na osnovu

⁵³ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/13.

⁵⁴ Član 12. stav 3. Istanbulske konvencije; član 18. stav 3. istanbulske konvencije.

⁵⁵ Član 23. Povelje.

⁵⁶ Član 22. Povelje.

⁵⁷ Član 25. Povelje.

⁵⁸ Član 26. Povelje.

⁵⁹ Directive 2000/43/EC.

rase ili etničkog porekla, Direktivi o jednakom tretmanu u zapošljavanju,⁶⁰ koja zabranjuje diskriminaciju po osnovu veroispovesti, invaliditeta, starosti i seksualne orijentacije, kao i u brojnim direktivama kojima se zabranjuje diskriminacija po osnovu pola.⁶¹ Međutim, nijedna od ovih direktiva ne spominje izričito interseksijsku diskriminaciju. To je prvi put učinjeno u Direktivi 2023/970/EC koja se odnosi na jednaku naknadu za jednak rad.⁶² U Preambuli se naročito naglašava da žene sa invaliditetom, žene različitog rasnog i etničkog porekla, uključujući Romkinje, i mlade ili starije žene spadaju u grupe koje se mogu suočiti sa ukrštenom diskriminacijom. Ova Direktiva stoga treba da razjasni da bi trebalo da bude moguće da nacionalni sudovi uzmu u obzir svaku nepovoljnu situaciju koja proističe iz ukrštene diskriminacije, uključujući priznavanje postojanja diskriminacije, da odluče o odgovarajućem uporedniku diskriminacije, da procene proporcionalnost i utvrde, gde je relevantno, nivo dosuđene naknade ili izrečenih kazni. Ukrštena diskriminacija se objašnjava kao ona koja predstavlja kombinaciju pola i drugih osnova za diskriminaciju zaštićenih gore navedenim direktivama iz 2000. godine.⁶³

2. NACIONALNI PRAVNI OKVIR

Pravni okvir Republike Srbije u velikoj meri je integrisao princip rodne ravnopravnosti, ali nema jedinstven pristup u pogledu prepoznavanja i inkorporiranja marginalizovanih grupa žena.

2.1. Ustavne odredbe

U Ustavu Republike Srbije postoje brojne odredbe koje direktno ili indirektno doprinose zaštiti i unapređenju ravnopravnosti žena i devojčica. Ustav Srbije proklamuje obavezu države da jemči ravnopravnost muškaraca i žena i opredeljuje se za razvijanje politike jednakih mogućnosti.⁶⁴ Ova odredba obavezuje državu da aktivno promoviše rodnu ravnopravnost i spreči diskriminaciju na osnovu pola.

Pored toga, Ustav sadrži širok katalog ljudskih prava i garantuje, kao jedno od osnovnih načela, jednakost i zabranu diskriminacije. Opšta antidiskriminaciona ustavna norma, odnosno član 21. Ustava proglašava da su „pred Ustavom i zakonom“ svi jednaki, i da „svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.“ Prema Ustavu, zabranjena je "svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog

⁶⁰ Directive 2000/78/EC.

⁶¹ Videti, na primer, Directive 2006/54/EC.

⁶² Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms.

⁶³ Član 3. stav 2. e). Direktive iz 2023. godine.

⁶⁴ Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006, 115/2021, član 15.

stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta."⁶⁵ Drugim rečima, Ustavna odredba je otvorenog karaktera, odnosno navodi listu najčešćih osnova za diskriminaciju, ali je ne zatvara, čime ostavlja prostor i za zaštitu od diskriminacije po nekom drugom osnovu. Tako pored izričito spomenite diskriminacije po osnovu "pola", Ustav štiti i od diskriminacije po osnovu "roda." Ustav Srbije u članu 21. stav 4. izričito priznaje odstupanje od načela jednakosti, odnosno mogućnost uvođenja posebnih mera "koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima," i koje se neće smatrati diskriminacijom.

Takođe, priznavanje i poštovanje ljudskog dostojanstva je zajamčeno svima, što uključuje zaštitu i unapređenje prava žena i devojčica na jednak tretman i pristup mogućnostima.⁶⁶ Ustav posebno štiti *porodicu, majke, samobrane roditelje i decu*.⁶⁷ Pored toga, Ustav prepoznaje *decu, trudnice, majke na porodijskom odsustvu i starije osobe* kao posebne kategorije lica koje imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda.⁶⁸ Takođe, *žene, mladi i omladina* uživaju posebnu zaštitu na radu i posebne uslove rada,⁶⁹ a *osobe sa invaliditetom* i socijalnu zaštitu.⁷⁰ Konačno, Ustav sadrži deo koji se odnosi na prava pripadnika *nacionalnih manjina*, kojim se zabranjuje njihova diskriminacija i jemči ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita.⁷¹

Ustav Republike Srbije pruža čvrst pravni okvir za zaštitu i unapređenje ravnopravnosti polova kroz zabranu diskriminacije i promociju jednakih mogućnosti. Međutim, puna primena ovih odredbi zavisi od donošenja i sprovođenja konkretnih zakona i politika, kao i od kontinuiranog praćenja i evaluacije njihovog učinka na položaj žena i devojčica.

2.2. Antidiskriminacioni zakoni

Ustavne odredbe dalje se razrađuju u antidiskriminacionim propisima.

2.2.1. Opšta zabrana od diskriminacije

Zakon o zabrani diskriminacije⁷² značajno proširuje izričito navedene osnove za diskriminaciju, među kojima su: rasa, boja kože, preci, državljanstvo, nacionalna pripadnost ili etničko poreklo, jezik, versko ili političko ubeđenje, pol, rod, rodni identitet, seksualna orijentacija, polne karakteristike, nivo prihoda, imovno stanje, rođenje, genetske osobenosti, zdravstveno stanje, invaliditet, bračni i porodični statusu, osuđivanost, starosno doba, izgled, članstvo u političkim,

⁶⁵ Član 21. stav 3. Ustava.

⁶⁶ Član 23. Ustava.

⁶⁷ Član 66. Ustava RS.

⁶⁸ Član 68. Ustava RS.

⁶⁹ Član 60. stav 5. Ustava RS.

⁷⁰ Član 69. stav 4. Ustava RS.

⁷¹ Član 76. Ustava RS.

⁷² Službeni glasnik RS, br. 22/2009 i 52/2021.

sindikalnim i drugim organizacijama ili neka druga svojstva.⁷³ Svi oni, posebno ili zajedno, mogu dovesti do diskriminacije. Zakon dalje prepoznaje **dva oblika interseksijske diskriminacije**: 1) **višestruku** i 2) **ukršenu diskriminaciju**.⁷⁴

Dok višestruka diskriminacija predstavlja diskriminaciju lica po osnovu dva ili više ličnih svojstava bez obzira na to da li se uticaj pojedinih ličnih svojstava može razgraničiti, interseksijska diskriminacija podrazumeva da se lična svojstva ne mogu razgraničiti.

Višestruka diskriminacija se tako koristi da opiše pojavu u kojoj je jedna osoba diskriminisana po više različitih osnova u različito vreme. Žena sa invaliditetom može biti diskriminisana na osnovu svog pola u pristupu visokokvalifikovanom poslu i na osnovu njenog invaliditeta u situaciji u kojoj zgrada suda nije dostupna licima u invalidskim kolicima. S druge strane, ukršenu diskriminaciju treba shvatiti kao onu u kojoj postoji specifična vrsta diskriminacije, u kojoj je više osnova diskriminacije u interakciji istovremeno. Tako, na primer, žena sa invaliditetom može doživeti specifične oblike diskriminacije. Stoga je za ovu vrstu interseksijske diskriminacije ključna specifičnost diskriminacije: osoba sa invaliditetom žena se može suočiti sa određenim vrstama diskriminacije koje ne doživljavaju muškarci sa invaliditetom ili žene uopšteno gledano. Jedan primer bilo bi neopravdano podvrgavanje žena sa invaliditetom prinudnoj sterilizaciji, o čemu postoje dokazi i u praksi međunarodnih tela.⁷⁵

Ova dva oblika interseksijske diskriminacije nisu dalje razgrađena u zakonu, a pojavljuju se samo kao teški oblici diskriminacije, bez razumevanja njihove uloge i značaja u ostvarenju zaštite od diskriminacije.

Zakon takođe priznaje i posebne mere, koje se privremeno uvode radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju. Član 14, koji uređuje posebne mere, navodi naročito osetljive grupe u kontekstu radnih odnosa, gde spadaju osobe sa invaliditetom, pripadnici nacionalnih manjina, žene, muškarci, osobe drugačije seksualne orijentacije, rodnog identiteta, starije osobe i drugi. Žene su, dakle, prepoznate generalno uzeto kao posebno osetljiva grupa, ali kombinacija više osnova sa polom, može voditi ka višestrukoj ili ukrštenoj diskriminaciji.

Zakonodavac dalje nameće obavezu organu javne vlasti koji priprema novi propis ili javnu politiku koja je od značaja za ostvarivanje prava *socioekonomski ugroženih lica ili grupa* lica da donesu procenu uticaja propisa ili politike u kojoj se procenjuje njihova usaglašenost sa načelom jednakosti. Ova procena sadrži naročito:

⁷³ Član 2. stav 1. Zakona o zabrani diskriminacije.

⁷⁴ Član 13. stav 1. tač. 5. Zakona o zabrani diskriminacije. O višestrukoj diskriminaciji je pisala Kosana Beker, *Višestruka diskriminacija žena u Srbiji i odabranim državama Evropske unije: uporedna analiza*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, septembar 2019.

⁷⁵ Videti više u Timo Makkonen, Multiple, compound and intersectional discrimination: bringing the experiences of the most marginalized to the fore, Institute for Human Rights, Abo Academy University, april 2002.

- 1) sveobuhvatan opis stanja u oblasti koja je predmet regulisanja sa posebnim osvrtom na socioekonomski ugrožena lica i grupe lica;
- 2) procenu neophodnosti i srazmernosti nameravanih izmena propisa sa aspekta poštovanja načela jednakosti i prava socioekonomski ugroženih lica i grupa lica; i
- 3) procenu rizika za prava, obaveze i na zakonu zasnovane interese gore navedenih lica i grupa lica.

Na ovaj način, zakonodavac se opredeljuje za imenovanje grupa koje se nalaze u naročito osetljivom položaju, ali ostavljajući dovoljnu fleksibilnost i prostor da se identifikuju konkretne grupe koje u određenoj oblasti nailaze na različite prepreke i diskriminaciju u ostvarivanju svojih prava.

Konačno, Zakon sadrži člana 20. kojim se zabranjuje diskriminacija po osnovu pola, roda i rodnog identiteta. S obzirom na ostale odredbe Zakona kojima se uređuju posebni slučajevi diskriminacije, može se zaključiti da se pol može ukrsiti sa drugim osnovima za diskriminaciju, poput verske propadnosti, seksualne orijentacije, statusa deteta, starije osobe, nacionalne manjine i osobe sa invaliditetom.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti svake godine prima sve veći broj pritužbi u kojima je navedeno više ličnih svojstava kao osnova diskriminacije. U protekloj godini su podnete 142 pritužbe, iako to ne znači uvek da se radi o višestrukoj diskriminaciji. Najčešće se kao osnov navode pol, bračni status, starosno doba i invaliditet, zdravstveno stanje, nacionalna pripadnost i sl.⁷⁶

2.2.2. Žene

Zakon o rodnoj ravnopravnosti⁷⁷ uređuje diskriminaciju po osnovu pola, roda i rodničkih karakteristika. Polne karakteristike se ne objašnjavaju posebno, dok se pojmovi pol i u rod definišu. Tako se pod polom podrazumeva biološka karakteristika na osnovu koje se ljudi određuju kao žene ili muškarci, dok rod predstavlja "društveno određene uloge, mogućnosti, ponašanja, aktivnosti i atribute, koje određeno društvo smatra prikladnim za žene i muškarce uključujući i međusobne odnose muškaraca i žena i uloge u tim odnosima koje su društveno određene u zavisnosti od pola".⁷⁸ Zakon takođe na isti način objašnjava višestruku i ukrštenu diskriminaciju.⁷⁹ Za razliku od Zakona o zabrani diskriminacije, ovi pojmovi se ne interpretiraju samo kao teški oblici diskriminacije, ali njihova dalja uloga u zakonu nije određena. Zakon u delu koji se odnosi na posebne mere navodi da one imaju za cilj ostvarivanje i unapređivanje rodne ravnopravnosti u vidu aktivnosti, mera, kriterijuma i prakse u skladu sa načelom jednakih mogućnosti kojima se obezbeđuje ravnopravno učešće i zastupljenost žena i muškaraca, a posebno pripadnika *osetljivih društvenih grupa*, u svim sferama društvenog života i jednake mogućnosti za ostvarivanje prava i sloboda. Na prvi pogled se čini da Zakon nije precizno odredio ko se smatra posebno osetljivim grupama, ali se odgovor na ovo pitanje dobija ukazivanjem na član 6. stav 1. tač. 2, gde se kao

⁷⁶ Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2023. godinu, 15. mart 2024, 222.

⁷⁷ Zakon o rodnoj ravnopravnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 52/2021.

⁷⁸ Član 6. stavovi 1. i 3. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁷⁹ Član 4. stav 6. i član 6. stav 1- tač. 5. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

osetljive društvene grupe smatraju: *žene sa sela, žrtve nasilja, kao i grupe lica koje se zbog društvenog porekla, nacionalne pripadnosti, imovnog stanja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, starosti, psihičkog i/ili fizičkog invaliditeta, života u nerazvijenom području ili iz drugog razloga ili svojstva nalaze u nejednakom položaju.* Dalje se propisuje da politika jednakih mogućnosti podrazumeva, između ostalog, preduzimanje mera kojima se obezbeđuje jednaka polazna tačka za ostvarivanje principa jednakih mogućnosti za lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju po osnovu pola, polnih karakteristika, odnosno roda, posebno pripadnika osetljivih društvenih grupa.⁸⁰

U oblasti rada i zapošljavanja traži se obezbeđenje jednakih mogućnosti za pripadnike posebno osetljivih grupa žena i muškaraca, a potom se uvodi i termin *teže zapošljivih kategorija lica* pod kojima se podrazumevaju *žene, trudnice, porodilje, žrtve nasilja u porodici, žrtve rodno zasnovanog nasilja, roditelji, osobe mlađe od 18 godina, osobe starije od 45 godina, osobe sa invaliditetom, osobe drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta, pripadnici romske nacionalne manjine i drugi.*⁸¹

U oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, neophodno je obezbediti jednake mogućnosti u pružanju socijalne i zdravstvene zaštite za sve korisnike usluga i prava bez obzira na pol, odnosno rod, što uključuje jednak pristup uslugama i pravima iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, a naročito za lica koja pripadaju osetljivim društvenim grupama.⁸² Dalje se ne ukazuje na konkretne grupe.

Oblasti obrazovanja i vaspitanja, nauke i tehnološkog razvoja, treba da obezbede da sadržaji planova i programa nastave i učenja, odnosno studijskih programa i udžbenika i drugog nastavnog materijala budu takvi da afirmišu ravnopravnost i povećaju vidljivost osetljivih društvenih grupa i doprinos u nauci, tehnološkom razvoju, kulturi i umetnosti, odbrani i bezbednosti.⁸³ Ni ovde nema konkretnog pomena osetljivih grupa.

Seksualno i reproduktivno zdravlje takođe spada u oblast u kojoj zakon naročito propisuje obavezu da se svima obezbedi, pod jednakim uslovima, pravo na pristup lako dostupnim informacijama, obrazovanju i uslugama, u skladu sa starosnom dobi, koje se odnose na seksualnost, kontracepciju, planiranje rađanja, bračni i porodični život, posebno uzimajući u obzir položaj lica iz osetljivih društvenih grupa.⁸⁴ Takođe nema preciziranja o kojim se grupama radi.

U oblasti porodičnog nasilja, zakon nalaže obavezu ostvarenja pristupačnosti i individualne prilagođenosti pružanja pomoći i zaštite žrtvama nasilja, naročito onih iz osetljivih društvenih grupa,⁸⁵ zadržavajući pravo uvođenja posebnih mera i programa za žrtve i izvršioce nasilja iz osetljivih društvenih grupa⁸⁶ i nalažući pružanje pomoći koja je pristupačna svima i prilagođena individualnim potrebama žrtava nasilja, uključujući i žrtve iz osetljivih društvenih grupa. Tu spada i pristupačnost i prilagođenost specijalizovanih usluga individualnim potrebama žrtava nasilja iz

⁸⁰ Član 7. stav 1. tač. 3. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸¹ Član 27. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸² Član 36. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸³ Član 37. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸⁴ Član 49. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸⁵ Član 54. stav 3. zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸⁶ Član 52. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

osetljivih društvenih grupa,⁸⁷ kao i sprovođenje programa specijalizovanih savetovališta za žrtve nasilja.⁸⁸ Međutim, same osetljive grupe u ovom kontekstu nisu navedene.

2.2.3. Osobe sa invaliditetom

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom⁸⁹ zabranjuje diskriminaciju osoba sa invaliditetom, obezbeđuje poštovanje njihovih ljudskih prava i dostojanstva, jednako ostvarenje njihovih prava i obaveza, kao i njihovu uključenost u sve sfere života na jednakoj osnovi.⁹⁰ Ovim zakonom priznato je da osobe sa invaliditetom spadaju u posebno osetljivu grupu, koje takav status imaju i na međunarodnom planu, po osnovu Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. Zakon ne uvodi pojam višestruke i ukrštene diskriminacije, ne prepoznaje ih kao posebno teške slučajeve diskriminacije, niti ima ni jednu drugu odredbu gde posebno ukazuje na žene sa invaliditetom.

2.2.4. Nacionalne manjine

Posebni zakon iz seta antidiskriminacionih zakona je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.⁹¹ Ovim zakonom se uređuje i zaštita nacionalnih manjina od svakog oblika diskriminacije u ostvarivanju individualnih prava i sloboda i obezbeđuje ostvarivanje kolektivnih prava nacionalnih manjina na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju i službenoj upotrebi jezika i pisma. Na osnovu definicije nacionalnih manjina iz zakona vidi se da su u pitanju manjine koje imaju posebne osobenosti u vidu jezika, kulture, nacionalne ili etničke pripadnosti.⁹² Posebno je značajno da zakon zabranjuje diskriminaciju po nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj, verskoj i svakoj drugoj osnovi, prema nacionalnim manjinama i licima koja pripadaju nacionalnim manjinama.⁹³ Zakon tako izričito ne navodi pol, odnosno žene koje su pripadnice nacionalnih manjina, ali prethodnom odredbom uvodi osnov za prihvatanje višestruke i intersekcijske diskriminacije.

3. POSEBNE OBLASTI U KOJIMA ZAKON O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI PREPOZNAJE OSETLJIVE GRUPE

⁸⁷ Član 55. stav 2. Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

⁸⁸ Član

⁸⁹ Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS*, br. 33/2006 i 13/2016.

⁹⁰ Član 2. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

⁹¹ *Službeni list SRJ*, br. 11/2002, *Službeni list SCG*, br. 1/2003 - *Ustavna povelja i Službeni glasnik RS*, br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018.

⁹² Član 2. stav 1. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

⁹³ Član 3. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

U ovom delu analize biće reči o oblastima u kojima je Zakon o rodnoj ravnopravnosti identifikovao potrebu za uvođenjem mera u odnosu na osetljive kategorije žena.

U pitanju su: 1) rad i zapošljavanje; 2) socijalna zaštita; 3) zdravstvena zaštita; 4) obrazovanje i vaspitanje; 5) nauka i tehnološki razvoja; i 6) porodično nasilje.

3.1. Rad i zapošljavanje

Diskriminacija žena u oblasti rada i zapošljavanja predstavlja oblast u kojoj se žene najčešće izlažene diskriminaciji. Ovo pokazuju brojna istraživanja, sudska praksa, kao i praksa Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.⁹⁴ Iako zakoni često garantuju formalnu ravnopravnost, praksa pokazuje da žene i dalje nailaze na brojne prepreke koje ograničavaju njihovu punu ekonomsku participaciju.

a) Značaj oblasti rada i zapošljavanja na rodnu ravnopravnost

Značaj rada i zapošljavanja na rodnu ravnopravnost ne može se dovoljno naglasiti jer direktno utiče na ekonomsko osnaživanje žena, smanjenje siromaštva, društveni status, kao i na promenu tradicionalnih rodni uloga u društvu.

Ekonomsko osnaživanje žena: Žene su često zaposlene na radnim mestima u lošijim uslovima rada, uključujući delove ekonomije koji su slabije regulisani, sa nižim platama i izostankom socijalne zaštite. Ovo uključuje i rad na određeno vreme, honorarni rad, kao i neformalne sektore ekonomije. Kada žene imaju pristup kvalitetnom zapošljavanju i jednako su plaćene kao i muškarci za iste pozicije, to im omogućava veću ekonomsku nezavisnost, a time i zavisnost od partnera ili porodice, što im omogućava donošenje autonomnih odluka. Ekonomskom osnaživanju žena doprinosi i lakši pristup resursima, kao što su stambeni krediti ili ulaganja u obrazovanje, što može otvoriti nove mogućnosti i za naredne generacije žena.

Smanjenje siromaštva i ekonomske nejednakosti: Omogućavanje pristupa zapošljavanju za žene direktno utiče na smanjenje siromaštva. Takođe, istraživanja pokazuju da rast zapošljavanja žena ima pozitivan uticaj na ukupni ekonomski rast, jer doprinosi povećanju BDP-a i smanjenju ekonomske nejednakosti.

Promena rodni uloga i stereotipa: Žene su često koncentrisane u određenim sektorima ekonomije koji su generalno slabije plaćeni i imaju manji potencijal za napredovanje (horizontalna segregacija). Takođe, unutar sektora i kompanija, žene u manjoj meri zauzimaju visoke upravljačke i rukovodeće pozicije (vertikalna segregacija). Zapošljavanje žena u tradicionalno „muškim“ sektorima ili na rukovodećim pozicijama doprinosi razbijanju rodni stereotipa o muškim i ženskim ulogama u društvu. Kada se ženama pruže jednake mogućnosti za napredovanje i razvoj, postepeno se smanjuju predrasude i očekivanja o „prikladnim“ ulogama i zanimanjima za žene.

⁹⁴ Videti, na primer, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2023. godinu, 15. mart 2024.

Smanjenje rodnog jaza u platama: Jedan od ključnih aspekata rodne ravnopravnosti u zapošljavanju jeste smanjenje razlika u platama između muškaraca i žena. U mnogim sektorima i dalje postoji značajan jaz u platama, čak i kada su žene i muškarci na sličnim pozicijama s jednakim kvalifikacijama. Ova razlika može biti posledica kako direktne diskriminacije, tako i nepriznavanja veština i obaveza koje su tradicionalno vezane za ženske poslove. Borba za jednaku platu za jednak rad pomaže u eliminaciji ovog jaza, čime se postiže ravnopravnost na radnom mestu.

Podrška balansiranju poslovnih i privatnih obaveza: Radna mesta koja podržavaju balans između posla i privatnog života, kao što su fleksibilno radno vreme, porodijsko odsustvo i odsustvo radi nege i mogućnosti za rad od kuće, imaju ključnu ulogu u podsticanju rodne ravnopravnosti. Takve mere omogućavaju ženama, ali i muškarcima, da lakše usklade svoje profesionalne i porodične obaveze, što je posebno važno za žene koje su tradicionalno više opterećene kućnim poslovima i brigom o deci. Žene znatno više doprinose neplaćenom radu, koji uključuje kućne poslove, brigu o deci, starijim članovima porodice i bolesnima, kao i volontiranje u zajednici. Ovaj rad često ostaje nevidljiv i nepriznat u ekonomskim analizama i politikama, a direktno utiče na smanjenje mogućnosti žena za učešćem u plaćenom radu, profesionalnom razvoju i napredovanju.

Unapređenju zdravstvenih i obrazovnih ishoda: Kada su žene ekonomski aktivne i osnažene, one češće ulažu u zdravlje i obrazovanje svoje dece, što doprinosi ukupnom napretku društva. Takođe, zapošljavanje smanjuje verovatnoću da će žene trpeti nasilje, jer ekonomskom nezavisnošću povećavaju svoju sigurnost i mogućnost da napuste nasilne odnose. Na ovaj način, zapošljavanje igra važnu ulogu u izgradnji zdravijih i obrazovnijih zajednica.

Doprinos politici i donošenju odluka: Kada žene učestvuju u radnoj snazi, povećava se i verovatnoća njihovog učešća u političkom i društvenom životu. Žene koje su aktivne u ekonomiji imaju veću šansu da zauzmu rukovodeće pozicije i u javnom sektoru, što doprinosi boljoj reprezentaciji njihovih interesa i unapređenju rodne ravnopravnosti kroz zakone i politike koje podržavaju sveobuhvatniji pristup ravnopravnosti.

Diskriminacija u vezi s trudnoćom i roditeljstvom: Trudnice i majke često se suočavaju sa diskriminacijom na poslu, uključujući gubitak posla, ograničenja u napredovanju, i negativne predrasude koje se tiču njihove posvećenosti poslu i profesionalne ozbiljnosti. Poslodavci često imaju predrasude prema zapošljavanju mladih žena zbog potencijalnih "troškova" povezanih sa porodijskim odsustvom. Promena rodnih uloga utiče i na smanjenje diskriminacije trudnica i majki, uključujući gubitak posla, ograničenja u napredovanju, i negativne predrasude koje se tiču njihove posvećenosti poslu i profesionalne ozbiljnosti.

b) Intersekcijski pristup

Oblast rada i zapošljavanja uređena je Zakonom o radu⁹⁵ koji treba da doprinese zabrani diskriminacije i većem učešću žena u obalsti rada i zapošljavanja.

Interseksijska diskriminacija: Iako Zakon ne uključuje izričito “interseksijsku” diskriminaciju, nju je moguće sagledati kroz zabranu diskriminacije s obzirom na "pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, veroispovest, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredeljenje, političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo."⁹⁶ Ovim se ne samo priznaje diskriminacija po osnovu pola, već se može priznati i višestruka i ukrštena diskriminacija, iako se ona ne spominje izričito u zakonu. Međutim, iako Zakon o radu prepoznaje različite osnove diskriminacije, interseksijski pristup se ne reflektuje dovoljno u konkretnim mehanizmima i zaštitnim merama koje bi mogle da osiguraju da se svi ovi identiteti uzimaju u obzir prilikom donošenja odluka i primene zakona. U mnogim slučajevima, žene koje se suočavaju sa višestrukim oblicima diskriminacije mogu ostati neprimećene i bez adekvatne zaštite.

Posebna zaštita osetljivih grupa: U Zakonu o radu prepoznaju se određene marginalizovane grupe koje su predmet posebne zaštite:

Radnice za vreme trudnoće i porođaja: Zakon štiti zaposlene žene za vreme trudnoće i dojlje jer ne mogu raditi na poslovima koji su štetni za njihovo zdravlje i zdravlje deteta (član 89),⁹⁷ zaposlene za vreme trudnoće koje ne mogu raditi prekovremeno i noću ako bi to bilo štetno prema nalazu zdravstvenog organa (član 90. stav 1), odnosno koje imaju pravo na plaćeno odsustvo sa rada u toku dana radi obavljanja zdravstvenih pregleda u vezi sa trudnoćom, određenih od strane izabranog lekara, o čemu su dužne da blagovremeno obaveste poslodavca (član 90. stav 2); kao i zaposlene koje se vrata na rad pre isteka godinu dana od rođenja deteta, a kojima je poslodavac dužan da obezbedi pravo na jednu ili više dnevnih pauza u toku dnevnog rada u ukupnom trajanju od 90 minuta ili na skraćenje dnevnog radnog vremena u trajanju od 90 minuta, kako bi mogle da doje svoje dete, ako dnevno radno vreme zaposlene žene iznosi šest i više časova (član 93a).

Zaposleni tokom porodijskog odsustva i nege deteta: Zakon priznaje posebna prava tokom porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta. Dok majci primarno pripada pravo na porodijsko odsustvo,⁹⁸ odsustvo radi nege deteta mogu koristiti i majka i otac.⁹⁹ Zakon uređuje pitanje odsustva sa rada radi posebne nege deteta ili druge osobe i to pravo pripada jednom od roditelja.¹⁰⁰ Ovo pravo podrazumeva odsustvo sa rada ili nepuno radno vreme ukoliko dete ima težak oblik psihofizičke

⁹⁵ Zakon o radu, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje.

⁹⁶ Član 18. Zakona o radu.

⁹⁷ Ova obaveza posebno postoji kada se rado o poslovima koji zahtevaju podizanje tereta ili na kojima postoji štetno zračenje ili izloženost ekstremnim temperaturama i vibracijama.

⁹⁸ Otac može ostvariti ovo pravo kada majka napusti dete, umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi to pravo (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest i dr.), odnosno kada majka nije u radnom odnosu.

⁹⁹ Član 94 i 94a) Zakona o radu.

¹⁰⁰ Članovi 96-100 Zakona o radu.

ometenosti, odnosno nepuno radno vreme u slučaju da se radi o osobi oštećenoj cerebralnom paralizom, dečjom paralizom, nekom vrstom plegije ili oboleloj od mišićne distrofije i ostalih teških oboljenja.

Zaposleni mlađi od 18 godina: Zakon štiti mlade radnike koji ne mogu da obavljaju naročito težak rad i rad koji uključuje izlaganje štetnom zračenju ili otrovnim sredstvima, rad koji nosi povećan rizik po njegovo zdravlje i život s obzirom na njegove psihofizičke sposobnosti,¹⁰¹ odnosno noćni rad.¹⁰²

Zaposleni uzrasta od 18 do 21 godine: Štite se i mladi od 18 do 21 godine, koji mogu da obavljaju naročito težak rad i rad koji uključuje izlaganje štetnom zračenju, ali samo kada postoji zdravstvena potvrda da rad nije štetan po njegovo zdravlje.

Zaposlene osobe sa invaliditetom: Zakon garantuje pravo na rad osobama sa invaliditetom i nalaže poslodavcima da prilagode radna mesta prema potrebama tih zaposlenih, čime se osigurava njihovo uključivanje na tržište rada. Takođe, na njih se primenjuje i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom,¹⁰³ koji zabranjuje diskriminaciju osoba sa invaliditetom i nalaže rodnu ravnopravnost,¹⁰⁴ ali ne sadrži nijednu odredbu koja se izričito odnosi na žene. S druge strane, značajno je da se uvodi koncept razumnog prilagođavanja u vidu prilagođavanja poslova, radnog mesta ili poslova i radnog mesta.¹⁰⁵

Iako Zakon o radu pruža određene garancije za ove grupe, ostaje pitanje kako efikasno implementirati i osigurati zaštitu prava žena i drugih marginalizovanih grupa, posebno u kontekstu preklapanja identiteta. Dodatno, zakon ne sadrži specifične odredbe koje se direktno odnose na samozapošljavanje, što bi moglo biti od pomoći za žene i druge ranjive grupe u postizanju ekonomske samostalnosti.

Zaštita od viktimizacije i nepovoljnog tretmana: Zakon o radu štiti radnike od viktimizacije i drugih negativnih tretmana koji bi mogli da proizilaze iz zahteva za ostvarivanje prava na ravnopravnost. Ovo predstavlja značajan korak u osiguravanju da zaposleni, posebno oni iz osetljivih i marginalizovanih grupa, mogu da prijave diskriminaciju i zahtevaju pravdu bez straha od posledica.

Nedovoljna primena i nadzor: Iako postoje zakonske odredbe za zaštitu od diskriminacije, u praksi često postoji ograničena primena ovih mera. Ovaj nedostatak proizlazi iz neadekvatnog

¹⁰¹ Član 84. Zakona o radu. Noćni rad se može obavljati samo ako se radi o poslovima u oblasti kulture, sporta, umetnosti i reklamne delatnosti, ili kada je neophodno da se nastavi rad prekinut usled više sile, pod uslovom da takav rad traje određeno vreme i da mora da se završi bez odlaganja, a poslodavac nema na raspolaganju u dovoljnom broju druge punoletne zaposlene.

¹⁰² Član 88. Zakona o radu.

¹⁰³ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009, 32/2013, 14/2022 - dr. zakon.

¹⁰⁴ Član 2. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

¹⁰⁵ Član 23. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

nadzora nad primenom zakona, kao i iz nedostatka edukacije i svesti o značaju prepoznavanja višestruke diskriminacije. Sudije i inspektori rada često nemaju dovoljno znanja i resursa da prepoznaju i adekvatno sankcionišu interseksijsku diskriminaciju. Takođe, za primenu pojedinih odredbi potrebna su dodatna obezbeđenja. Primer za to je obezbeđenje jednake zarada za isti rad ili rad iste vrednosti koji zaposleni ostvaruju kod poslodavca i koje je uvedeno u naš zakon, ali nedostaje odredba o transparentnosti primanja.¹⁰⁶

Nedostatak sveobuhvatnih preventivnih mera: Zakon predviđa sankcije za diskriminaciju, ali nedostaju sveobuhvatne preventivne mere koje bi uključivale edukaciju poslodavaca i zaposlenih, kao i konkretni programi za promociju različitosti i inkluzije. Preventivne mere bi mogle da pomognu u stvaranju okruženja koje prepoznaje i ceni različitost, što bi smanjilo rizik od pojave diskriminacije uopšte, a naročito višestruke diskriminacije.

Ograničeni pravni lekovi za interseksijsku diskriminaciju: Zakon o radu ne nudi specifične mehanizme za rešavanje slučajeva interseksijske diskriminacije. U praksi, ako zaposleni doživi diskriminaciju na više osnova, mora da traži pravdu kroz odvojene postupke za svaku osnovu diskriminacije. Ovo može biti i složeno i neefikasno, jer ne uzima u obzir celokupan uticaj višestruke diskriminacije na pojedinca.

Zakon o radu Republike Srbije pruža značajne mere za zaštitu od diskriminacije, ali nije u potpunosti usklađen sa principima interseksijske pravde. Bez eksplicitnog prepoznavanja višestruke diskriminacije, postoji rizik da neke grupe ostanu nedovoljno zaštićene. Uvođenjem eksplicitnih odredbi o interseksijskoj diskriminaciji, poboljšanjem edukacije i jačanjem preventivnih i kontrolnih mera, Zakon o radu može postati efikasniji alat za postizanje rodne ravnopravnosti i zaštitu prava svih marginalizovanih grupa.

c) Strateški okvir

Dalja razrada posebno osetljivih kategorija lica, kao i mere i aktivnosti, nalaze se u Strategiji zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine.¹⁰⁷ Imzeđu ostalog, Strategijom se utvrđuju mere za unapređenje položaja *nezaposlenih* na tržištu rada, među kojima su i integrisanje korisnika usluga socijalne zaštite na tržištu rada, unapređenje položaja *žena na tržištu rada, kao i poboljšanje položaja mladih, osoba sa invaliditetom i nezaposlenih Roma i Romkinja*. U Strategiji se konstatuje da su *žene i mladi od 15 do 24 godina* u većoj meri angažovani u neformalnom radu, a položaj žena je posebno ranjiv jer nisu plaćene za svoj rad. Žene imaju i nižu stopu zaposlenosti u odnosu na muškarce, imaju niše prihode od njih, a pojedine grupe žena izložene su i višim rizicima od siromaštva. Međutim, ne spominje se koje su to pojedine grupe žena. Takođe se spominje i nesrazmerno vreme koje žene troše na brigu o domaćinstvu i porodici, odnosno obavljajući neplaćeni rad, u odnosu na muškarce. Ipak, Strategija ne pokriva mnoge druge aspekte rodne

¹⁰⁶ Član 104. stav 2. Zakona o radu. Pod radom jednake vrednosti podrazumeva se rad za koji se zahteva isti stepen stručne sprema, odnosno obrazovanja, znanja i sposobnosti, u kome je ostvaren jednak radni doprinos uz jednaku odgovornost.

¹⁰⁷ Službeni glasnik RS, br. 18/2021, 36/2021 - ispr.

dimenzije zaposlenja i rada, uključujući i presek stanja po uzrastu, geografskom faktoru, obrazovanju, invaliditetu i ostalim osnovama koje utiču na učešće pojedinih grupa žena na tržištu rada. Jedino se kao posebna grupa izdvajaju *mlade žene (15 do 29 godina)*, koje imaju višu stopu nezaposlenosti i suočavaju se sa većim poteškoćama sa aktivacijom na tržištu rada. Kada se radi o konkretnim merama za unapređenje položaja žena na tržištu rada, ukazuje se da i pored uočenih poboljšanja postoji rodni (u pogledu aktivnosti i zaposlenosti) i platni jaz (različiti iznosi zarada za rad iste vrednosti) između muškaraca i žena. Ističe se posebno težak položaj *žena starijih od 50 godina* koje ostaju bez posla i obeshrabrene su da nađu zaposlenje. Istovremeno, mlade žene se suočavaju sa problemom usklađivanja radnog i porodičnog života. Žene su manje zastupljene u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija zbog čega je potrebno uvesti podsticajne mere za njihovo obrazovanje u ovoj oblasti, kao i neformalno obrazovanje i davanje prednosti u uključivanje u specijalističke informatičke obuke koje se sprovode u okviru mera dodatnog obrazovanja i obuka. Takođe, za obavljanje poslova kućnog/pomoćnog osoblja traži se dalje normativno uređenje ovog oblika rada i obezbeđenje uslova za ostvarivanje prava iz sistema osiguranja. I promocija samozapošljavanja i preduzetništva žena ne samo da treba dalje da se promoviše, ponudi edukativnih programa i dodeli subvencija, podrazumeva i kontinuiranu mentorsku podršku i dostupnost različitih finansijskih izvora za njen dalji razvoj i širenje. Strategija izričito nalaže da se u procesu sprovođenja i praćenja mera, aktivnosti i intervencija iz sistema politika zapošljavanja treba sprovoditi rodno osetljiv pristup i težnja ka ostvarenju rodno uravnoteženih rezultata, koji se zasnivaju na rodno raščlanjenim podacima. Pored tih mera, nastavlja se i primena rodno odgovornog budžetiranja, uključujući i rodno uravnotežene mogućnosti u procesu zapošljavanja.

d) Preporuke za unapređenje

1. Jasna definicija interseksijske diskriminacije: Zakon bi trebalo da sadrži izričitu definiciju interseksijske diskriminacije, koja bi omogućila da se slučajevi višestruke diskriminacije tretiraju kao posebni i jedinstveni oblici diskriminacije. Ovakva definicija bi olakšala i sudijama i radnicima da bolje razumeju i prepoznaju složenost problema.

2. Edukacija i obuka: Potrebna je kontinuirana obuka za inspektore rada, sudije i poslodavce kako bi mogli da prepoznaju i adekvatno reaguju na interseksijsku diskriminaciju. Ova obuka bi trebalo da obuhvata primere iz prakse, kao i smernice za primenu zakona u složenim slučajevima.

3. Razvoj preventivnih programa i politika inkluzije: Država bi mogla da podstakne kompanije na razvoj programa koji promovišu različitost i inkluziju. Primena programa za suzbijanje diskriminacije i podsticanje različitosti može biti značajna mera za prevenciju interseksijske diskriminacije na radnom mestu.

4. Inicijative za promociju fleksibilnih radnih aranžmana: Zakonom se garantuje rad na daljinu i rad od kuće.¹⁰⁸ Ipak, potrebno je dalje unaprediti ove odredbe i učiniti promociju

¹⁰⁸ Član 42. stav 2. Zakona o radu.

fleksibilnijih radnih aranžmana, uz podršku koji omogućava prilagodljivije opcije rada svakako bi doprineo rodnoj ravnopravnosti, posebno za određene kategorije žena.

5. Unapređenje odredbi o samozapošljavanju: Zakon nema odredbe koje se odnose na samozaposlenje, ali je podrška samozapošljavanju izričito priznata u Zakonu o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.¹⁰⁹ Dalje se precizira da ono podrazumeva "osnivanje radnje, zadruge, poljoprivrednog gazdinstva ili drugog oblika preduzetništva od strane nezaposlenog ili udruživanjem više nezaposlenih, kao i osnivanje privrednog društva ukoliko osnivač zasniva u njemu radni odnos", te da podrška samozapošljavanju jesu sredstva i stručna pomoć koju može da ostvari nezaposleni koji se samozapošljava.¹¹⁰ Međutim, ove odredbe nisu dovoljne i posebno je problematično što se ne primenjuju odredbe o plaćenom odsustvu tokom porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta.

6. Jačanje mehanizama za prijavu i nadzor: Potrebno je unaprediti mehanizme za prijavljivanje diskriminacije kako bi bili dostupniji i efikasniji. Takođe, potrebno je unaprediti kontrolne mehanizme koji će omogućiti brzu i adekvatnu reakciju u slučajevima diskriminacije.

3.2. Socijalna zaštita

Ostvarivanje prava žena i devojčica u oblasti socijalne zaštite suočava se s nizom ključnih izazova i problema koji proizilaze iz strukturalnih, socioekonomskih i kulturnih faktora. Ovi izazovi ometaju efikasnu primenu i pristup pravima i uslugama koje su ključne za njihovu dobrobit i jednakost.

a) Značaj socijalne zaštite na rodnu ravnopravnost

Socijalna zaštita ima ključnu ulogu u postizanju rodne ravnopravnosti, posebno u kontekstu specifičnih potreba žena koje često trpe disproporcionalne ekonomske i socijalne rizike. Uvođenjem rodno senzitivnih mera socijalne zaštite, stvara se okvir koji omogućava ženama da ostvare ekonomski i društveni status ravnopravan sa muškarcima. Glavni aspekti socijalne zaštite koji doprinose rodnoj ravnopravnosti obuhvataju:

Ekonomsko osnaživanje žena: Socijalna zaštita kroz različite programe, poput pomoći porodicama sa decom, naknada za nezaposlenost i socijalne pomoći, omogućava ženama, posebno onima iz marginalizovanih grupa, da smanje ekonomski pritisak i poboljšaju svoje životne uslove. Ova vrsta podrške je posebno važna za žene koje su nezaposlene, samohrane majke ili žrtve porodičnog nasilja, jer im omogućava osnovnu sigurnost i prostor za ekonomsko osnaživanje.

Zaštita majčinstva: Socijalna zaštita uključuje mere podrške trudnicama i majkama, kao što su porodijske naknade, roditeljski dodatak i pravo na bolovanje zbog brige o deci. Ove mere su od

¹⁰⁹ Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - dr. zakon i 49/2021, član 43. stav 4.

¹¹⁰ Član 51. Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.

presudne važnosti za osiguranje da žene ne budu diskriminirane na tržištu rada zbog trudnoće ili roditeljskih obaveza. Osiguranje materinskih prava pomaže u smanjenju rizika od siromaštva među ženama koje su majke i doprinosi balansiranju radnih i porodičnih obaveza.

Podrška žrtvama nasilja: Sistemi socijalne zaštite sve više prepoznaju potrebe žena koje su žrtve porodičnog i partnerskog nasilja, kroz programe koji pružaju skloništa, psihološku pomoć i pravnu podršku. Ove usluge su ključne za ženama koje se suočavaju sa nasiljem, jer im omogućavaju sigurno okruženje i resurse za izgradnju nezavisnog života, čime se jača njihov socijalni i ekonomski položaj.

Smanjenje rodne razlike u siromaštvu: Žene su često suočene sa većim rizikom od siromaštva zbog nižih zarada, prekida u karijeri zbog brige o porodici i ograničenog pristupa stabilnim zaposlenjima. Socijalna zaštita može ublažiti ove rizike kroz programe usmerene na podršku starijim ženama, nezaposlenim ženama, ženama sa niskim primanjima i samohranim majkama, čime se smanjuje rodni jaz u siromaštvu.

Penzioni sistem: Socijalna zaštita u obliku penzionog osiguranja ima važnu ulogu u osiguravanju starosne sigurnosti za žene, posebno one koje su radile u neformalnoj ekonomiji ili su imale prekide u radnom stažu zbog roditeljskih obaveza. Penzioni sistemi koji prepoznaju specifične izazove sa kojima se žene suočavaju na tržištu rada i koji obezbeđuju minimalne penzije i beneficije značajno doprinose smanjenju siromaštva među starijim ženama.

Podrška marginalizovanim grupama žena: Socijalna zaštita sve više uključuje specifične mere za podršku marginalizovanim ženama, uključujući žene sa invaliditetom, pripadnice romske zajednice i žene koje žive u ruralnim oblastima. Ove mere uključuju prilagođene socijalne usluge, finansijsku podršku i programe za integraciju na tržištu rada, što doprinosi inkluzivnosti i jednakosti.

b) Intersekcijski pristup

Za postizanje pune rodne ravnopravnosti, neophodno je da sistem socijalne zaštite u potpunosti prepozna i odgovori na specifične potrebe žena iz različitih društvenih grupa, uključujući one koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom. Ostvarivanje prava žena i devojčica u oblasti socijalne zaštite suočava se s nizom ključnih izazova i problema koji proizilaze iz strukturalnih, socioekonomskih i kulturnih faktora. Ovi izazovi ometaju efikasnu primenu i pristup pravima i uslugama koje su ključne za njihovu dobrobit i jednakost. U sistemu socijalne zaštite, primena principa rodne ravnopravnosti odnosi se na pružanje usluga, pristup resursima i pravima, kao i osiguranje jednakih mogućnosti za sve korisnike socijalne zaštite, bez rodne diskriminacije. Zakon o socijalnoj zaštiti¹¹¹ predstavlja ključni okvir za unapređenje socijalne zaštite pojedinaca i porodica u Republici Srbiji, a takođe je i alat za ostvarivanje prava ranjivih grupa, uključujući žene i devojčice.

¹¹¹ Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011 i 117/2022 - odluka US.

Specifične odredbe za žene: Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srbije ne sadrži posebne odredbe koje se isključivo odnose na žene. Međutim, zakon je zasnovan na načelima nediskriminacije i ravnopravnosti, što podrazumeva da su prava i usluge socijalne zaštite dostupne svim građanima, bez obzira na pol i rod. Zakon nalaže obavezu organa javne vlasti u oblasti socijalne zaštite imaju obavezu da obezbede jednake mogućnosti u pružanju socijalne zaštite za sve korisnike usluga i prava bez obzira na pol, odnosno rod, što uključuje jednak pristup uslugama i pravima iz oblasti socijalne zaštite, a naročito za lica koja pripadaju osetljivim društvenim grupama.¹¹² Dalje se u penzijskom sistemu zabranjuje posredna i neposredna diskriminacija na osnovu pola, odnosno roda, u pogledu obuhvata i uslova za pristup sistemu, obaveza obračuna i uplaćivanja doprinosa, uključujući i dopunska davanja. Konačno, zabranjuje se posredna i neposredna diskriminacija na osnovu pola u sistemima socijalnog osiguranja, posebno s obzirom na: 1) obim tih sistema i uslove pristupanja sistemima; 2) obavezu uplaćivanja doprinosa i obračun doprinosa; i 3) obračun davanja, uključujući dopunska davanja koja se isplaćuju za supružnika i izdržavane.

Intersekcijski pristup: Zakon posebno zabranjuje diskriminaciju korisnika socijalne zaštite po osnovu rase, pola, starosti, nacionalne pripadnosti, socijalnog porekla, seksualne orijentacije, veroispovesti, političkog, sindikalnog ili drugog opredeljenja, imovnog stanja, kulture, jezika, invaliditeta, prirode socijalne isključenosti ili drugog ličnog svojstva.¹¹³ Ovim se priznaje i zabrana diskriminacije po osnovu pola, ali i prihvatanje intersekcijske diskriminacije, iako nije izričito priznata u Zakonu. Kada se radi o korisnicima, Zakon im garantuje pravo na socijalnu zaštitu koja mu se pruža uz poštovanje njihovog fizičkog i psihičkog integriteta, bezbednosti, kao i uz uvažavanje njihovih moralnih, kulturnih i religijskih ubeđenja, u skladu sa garantovanim ljudskim pravima i slobodama.¹¹⁴ Zakon propušta u ovom delu da ukaže i na značaj pola, odnosno roda. Posebno je značajan i princip kojim se garantuje načelo dostupnosti i individualizacije socijalne zaštite, jer se garantuje da se pružanje usluga socijalne zaštite organizuje na način koji obezbeđuje njihovu fizičku, geografsku i ekonomsku dostupnost, uz uvažavanje kulturoloških i drugih različitosti.¹¹⁵ Navedenim odredbama se osigurava da žene imaju jednak pristup pravima i uslugama socijalne zaštite, bez diskriminacije na osnovu pola. Ipak, potrebno je jasnije naglasiti da žene iz marginalizovanih grupa (npr. romske žene, žene sa invaliditetom) često nemaju pristup potrebnim uslugama i pravima, što ukazuje na potrebu za dodatnim merama i politikama.

Dostupnost različitih socijalnih usluga: Predviđene su različite vrste usluga koje su korisne ženama, uključujući usluge procene i planiranja, dnevne usluge u zajednici, podršku za samostalan život, savetodavne i terapijske usluge, kao i usluge namenjene žrtvama nasilja. Ovo omogućava prilagođeniji pristup potrebama žena u različitim životnim okolnostima.

Novčana pomoć i dodaci: Zakon navodi i vrste materijalne podrške, u vidu: novčane socijalne pomoći, dodatka za pomoć i negu drugog lica, uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica,

¹¹² Član 36. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹³ Član 25. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹⁴ Član 24. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹⁵ Član 33. Zakona o socijalnoj zaštiti.

pomoći za osposobljavanje za rad, jednokratne novčane pomoći, pomoći u naturi i drugih vrsta materijalne podrške.¹¹⁶ Ovo je značajno za žene, posebno one koje se suočavaju sa socijalnom isključenošću, samohrane majke, starije žene i žene sa invaliditetom. Međutim, Zakon propušta da izričito navede materijalnu podršku koja se pruža žrtvama nasilja i ženama u teškim socijalnim situacijama, koja treba da bude prilagođena njihovim specifičnim potrebama, kao i da razvije i proširi opseg socijalnih usluga koje su dostupne ženama, uključujući usluge za mentalno zdravlje, porodično savetovanje i ekonomsko osnaživanje.

Pristup informacijama: Zakon propisuje pravo na informacije, odnosno pravo korisnika da u skladu sa svojim potrebama i sposobnostima bude informisan o svim podacima koji su značajni za utvrđivanje njegovih socijalnih potreba, kao i o tome kako te potrebe mogu biti zadovoljene.¹¹⁷ Ova odredba bi trebalo da sadrži i obezbeđenje većeg pristupa informacijama o pravima i dostupnim uslugama za žene, posebno u ruralnim područjima, kako bi se smanjila informatička nepismenost i omogućio bolji pristup socijalnoj zaštiti.

Nedostatak specijalizovanih programa i usluga za žene: Zakon propisuje grupe usluga socijalne zaštite koje se dele na: 1) usluge procene i planiranja; 2) dnevne usluge u zajednici; 3) usluge podrške za samostalan život; 4) savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, uključujući savetovanje i podršku u slučajevima nasilja i SOS telefoni; kao i 5) usluge smeštaja. Usluge podrške za samostalan život ne navode izričito programe koji žrtvama nasilja ili osobama koje su se suočile sa socio-ekonomskim problemima pomažu da steknu veštine za samostalan život važni su za ekonomsko osnaživanje žena.¹¹⁸ Takođe, Zakon uvodi odredbu o unapređenju socijalne zaštite, koja obuhvataju mere i aktivnosti za podsticaj i razvoj postojećih i novih usluga socijalne zaštite,¹¹⁹ ali ne navodi izričito razvoj specijalizovanih usluga za žene.

c) Strateški okvir

U oblasti socijalne zaštite nema važećeg dokumenta javne politike, jer je poslednja strategija doneta za period od 2005. do 2009. godine. Neophodno je što pre doneti strategiju u kojoj je važno identifikovati marginalizovane grupe žena i uvesti sve gore naveden aspekte rodne ravnopravnosti.

d) Preporuke za unapređenje

1. Uvesti intersekcijski pristup u Zakon: Sprovesti detaljnu analizu postojećih zakona u oblasti socijalne zaštite radi omogućavanja boljeg adresiranja specifičnih potreba i izazova sa kojima se suočavaju marginalizovane grupe žena. Takođe, potrebno je definisati i zaštititi prava specifičnih marginalizovanih grupa.

¹¹⁶ Član 79. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹⁷ Član 34. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹⁸ Član 45. Zakona o socijalnoj zaštiti.

¹¹⁹ Član 20. stav 3. Zakona o socijalnoj zaštiti.

2. Obuka i edukacija zaposlenih u socijalnoj zaštiti: Organizovati redovne obuke za zaposlene u sektoru socijalne zaštite o značaju i primeni interseksijskog pristupa i rodne ravnopravnosti. Razviti kurseve koji će zaposlene osposobiti da prepoznaju i efikasno reaguju na slučajeve višestruke diskriminacije. Omogućiti zapošljavanje socijalnih radnika koji razumeju specifične izazove sa kojima se suočavaju žene iz marginalizovanih zajednica.

3. Podizanje svesti i kampanje: Sprovesti kampanje za podizanje svesti među širom javnošću o interseksijskim aspektima socijalne zaštite. Ove kampanje bi trebale ciljati na razbijanje stereotipa i predrasuda koje mogu uticati na pristup uslugama, kao i promovisati razumevanje i poštovanje različitosti.

4. Bolji pristup socijalnim uslugama: Raditi na prevazilaženju neravnomerne geografske raspodele socijalnih usluga (u ruralnim i udaljenim područjima često nedostaju centri za socijalni rad, skloništa za žrtve nasilja i drugi relevantni servisi); adekvatnom informisanju o pravima i dostupnim socijalnim uslugama, posebno u slučaju jezičkih barijera i niskog nivoa obrazovanja; kao i na uklanjanju socio-ekonomskih barijera, imajući u vidu da siromaštvo i ekonomska zavisnost mogu sprečiti žene da pristupe socijalnim uslugama. Stvoriti mehanizme koji olakšavaju pristup informacijama o pravima i uslugama u socijalnoj zaštiti za sve građane, posebno za one iz marginalizovanih grupa.

5. Ciljani programi podrške: Razviti i povećati ciljne programe podrške koji adresiraju specifične potrebe marginalizovanih grupa žena, uključujući i programe koji bi pružili dugoročnu podršku u vidu psihološkog savetovanja, pravne pomoći i socijalne reintegracije. Stvoriti mehanizme koji olakšavaju pristup informacijama o pravima i uslugama u socijalnoj zaštiti za sve građane, posebno za one iz marginalizovanih grupa.

6. Integrisani pristup uslugama: Razviti programe koji objedinjuju različite aspekte podrške, uključujući pravnu pomoć, psihosocijalnu podršku, zdravstvene usluge i obrazovne programe u jednoj instituciji ili centru. Uvesti mobilne timove koji bi dolazili u zajednice kako bi pružali usluge i podršku direktno na terenu.

7. Uklanjanje barijera u ostvarivanju prava na socijalnu zaštitu: Olakšati administrativne procedure i ukloniti barijere koji može obeshrabrili ili sprečiti žene, posebno one sa nižim nivoom obrazovanja ili one koje žive u ruralnim oblastima, da ostvare svoja prava. Omogućiti besplatnu pravnu pomoć koja nije uvek dostupna ili adekvatna, što otežava ženama da razumeju i ostvare svoja prava u sistemu socijalne zaštite. Ukloniti diskriminaciju ili stigmatizaciju od strane pružalaca usluga ili šire zajednice sa kojima se žene koje traže socijalnu pomoć mogu suočiti.

8. Mere podrške u zajednici: Unapređenje mera podrške u zajednici, kao što su usluge pomoć u kući, dnevni boravci ili savetovališta, koje nisu dovoljno razvijene ili dostupne svim ženama koje bi mogle imati koristi od njih. Staviti akcenat na programe koji se bave prevencijom socijalne isključenosti žena, poput edukativnih radionica, kulturnih aktivnosti ili klubova podrške.

uspostaviti sistemsku podršku za razvoj lokalnih inicijativa i organizacija civilnog društva koje bi mogle pružiti dodatne usluge i programe.

3.3. Zdravstvena zaštita

Zdravstvena zaštita za žene ima ključnu ulogu u ostvarenju rodne ravnopravnosti, jer obezbeđuje ženama pristup pravu na zdravlje i život bez diskriminacije. Značaj adekvatne zdravstvene zaštite je višestruk, jer ne samo da direktno utiče na fizičko i psihičko zdravlje žena, već i na njihov društveni, ekonomski i lični razvoj. Rodni aspekti zdravstvene zaštite odnose se na razlike u pristupu, potrebama i ishodima zdravstvene zaštite između žena i muškaraca, kao i specifične zdravstvene izazove sa kojima se žene suočavaju.

a) Značaj zdravstvene zaštite na rodnu ravnopravnost

Pristup reproduktivnom zdravlju: Osiguravanje pristupa reproduktivnoj zaštiti, uključujući kontracepciju, pravo na siguran i bezbedan porođaj, prenatalnu i postnatalnu negu. Ovi aspekti omogućavaju ženama kontrolu nad sopstvenim telom i donošenje samostalnih odluka, što doprinosi njihovoj ekonomskoj i socijalnoj nezavisnosti.

Prilagođene usluge za specifične zdravstvene rizike: Ženama su potrebne specifične zdravstvene usluge koje uzimaju u obzir biološke i socijalne faktore koji utiču na njihovo zdravlje. To uključuje preventivne programe za bolesti kao što su rak dojke i grlića materice, kao i sveobuhvatan pristup u prevenciji i lečenju mentalnih oboljenja.

Pristup zaštiti od nasilja: Zdravstveni sistem igra važnu ulogu u zaštiti žena od porodičnog i seksualnog nasilja, kroz pružanje hitne medicinske pomoći, psihološke podrške i savetovanja. Zdravstveni radnici često su prvi koji mogu prepoznati znake nasilja i omogućiti ženama pristup dodatnoj pomoći i podršci.

Unapređenje mentalnog zdravlja: Žene se suočavaju s različitim mentalnim zdravstvenim izazovima zbog specifičnih bioloških i društvenih faktora, uključujući stres povezan s rodnim stereotipima i očekivanjima. Pristup mentalno-zdravstvenim uslugama može ženama pomoći da prevaziđu te prepreke i unaprede kvalitet života.

Pristup kvalitetnoj zaštiti: Pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti omogućava ženama da se aktivno uključe u radne aktivnosti i doprinesu ekonomskom razvoju društva. Pristupačna i kvalitetna zdravstvena zaštita može doprineti smanjenju socijalnih i ekonomskih nejednakosti, čime se omogućava veća jednakost među polovima. Kada žene imaju bolje uslove za negu, mogu učestvovati u društvu ravnopravno s muškarcima.

Podrška u reproduktivnim procesima: Osim zaštite u pogledu kontracepcije i trudnoće, ženama je potrebna i podrška u vezi sa neplodnošću, reproduktivnim tehnologijama i

menopauzom. Dostupnost ovih usluga doprinosi boljem kvalitetu života i poštovanju prava na zdravlje tokom svih faza života.

Zaštita od akušerskog nasilja: Akušersko nasilje, odnosno zlostavljanje žena tokom trudnoće i porođaja u zdravstvenim ustanovama, prepoznato je kao ozbiljan problem u mnogim zdravstvenim sistemima. Efikasna zdravstvena zaštita uključuje prevenciju i borbu protiv akušerskog nasilja, omogućavanje ženama da dobiju tretman sa poštovanjem i dostojanstvom tokom porođaja, bez prisilnih i nepotrebnih medicinskih intervencija.

Smanjenje rodni nejednakosti kroz pristup zdravstvu: Pristupačna i kvalitetna zdravstvena zaštita može doprineti smanjenju socijalnih i ekonomskih nejednakosti, čime se omogućava veća jednakost među polovima. Kada žene imaju bolje uslove za negu, mogu učestvovati u društvu ravnopravno s muškarcima.

Pravo na informisanu saglasnost i autonomiju u donošenju odluka: Kroz zdravstveni sistem, ženama bi trebalo obezbediti pravo na informisano donošenje odluka o sopstvenom zdravlju, uključujući sve relevantne informacije o procedurama koje se odnose na trudnoću, porođaj i druge zdravstvene intervencije.

b) Intersekijski pristup

Osnov za zabranu diskriminacije u oblasti zdravstva data je u članu 36. Zakona o rodnoj ravnopravnosti, gde se propisuje da organi javne vlasti koji obavljaju poslove u oblasti zdravstvene zaštite dužni su da obezbede jednake mogućnosti zdravstvene zaštite za sve korisnike usluga i prava bez obzira na pol, odnosno rod, što uključuje jednak pristup uslugama i pravima iz oblasti zdravstvene zaštite, a naročito za lica koja pripadaju osetljivim društvenim grupama.

Osnovni zakon u ovoj oblasti predstavlja Zakon o zdravstvenoj zaštiti.¹²⁰ Zakon sadrži nekoliko odredbi koje ukazuju na potencijal za intersekijski pristup, odnosno uzimanje u obzir različitih osnova diskriminacije koji se međusobno prepliću, iako pojam intersekijske marginalizacije nije eksplicitno naveden. U ovom zakonodavnom okviru prepoznaju se specifične potrebe i osetljivost pojedinih kategorija stanovništva koje su često izložene višestrukoj diskriminaciji. Ključni elementi zakona koji podržavaju intersekijski pristup i identifikuju marginalizovane grupe uključuju sledeće:

Društvena briga za specifične kategorije: Zakon eksplicitno prepoznaje određene kategorije stanovništva koje su obuhvaćene društvenom brigom. Kao kategorije lica koje se obuhvaćene društvenom brigom navode se, između ostalog, *lica u vezi sa planiranjem porodice, kao i u toku trudnoće, porođaja i materinstva do 12 meseci nakon porođaja, žrtve nasilja u porodici i žrtve trgovine ljudima*, dok se među osetljivim kategorijama lica navode još i *deca do 18 godina života, mlada nezaposlena lica, lica starija od 65 godina, osobe sa invaliditetom, korisnici novčane socijalne pomoći i lica romske nacionalnosti*.¹²¹ Ove

¹²⁰ Službeni glasnik RS, br. 25/2019 i 92/2023 - autentično tumačenje.

¹²¹ Član 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

odredbe ukazuju na senzibilitet prema specifičnim rizicima i potrebama koji se vezuju za rod i zdravstveno stanje.

Osetljive grupe stanovništva: U osetljive kategorije lica zakon uključuje *mlade nezaposlene osobe, osobe starije od 65 godina, osobe sa invaliditetom, korisnike novčane socijalne pomoći i pripadnike romske nacionalnosti*. Takođe, posebno se štite *trudnice, porodilje, deca do 18 godina, samobrani roditelji sa decom do 7 godine i stariji*.¹²² Ovakvo široka kategorizacija omogućava bolje prepoznavanje i adresiranje složenih zdravstvenih potreba koje proizlaze iz kombinacije starosne dobi, etničke pripadnosti, socioekonomskog statusa i invaliditeta.

Pristup reproduktivnom zdravlju: Zakon naglašava važnost pružanja zdravstvene zaštite ženama, posebno kroz preventivne preglede i specijalističke usluge.¹²³ Pored toga, od Doma zdravlja se zahteva da ženama obezbedi dostupne usluge reproduktivnog zdravlja, uključujući rehabilitaciju dece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom. Takođe, propisano je da Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata pruža zdravstvenu zaštitu studentkinjama, uključujući opštu medicinu i ginekologiju.¹²⁴ Međutim, zakon ne pruža eksplicitne smernice o informisanju žena o njihovim pravima na reproduktivno zdravlje, što može biti ograničenje u smislu potpunog ostvarivanja rodne ravnopravnosti u oblasti zdravstva.

Obaveza poslodavaca: Poslodavci su dužni da organizuju preventivne preglede za zaposlene u zavisnosti od pola, uzrasta i uslova rada, kao i pojava profesionalnih bolesti, povreda na radu i hroničnih bolesti. Ovo je ujedno i jedina obaveza u kojoj se izričito spominje "pol", i posredno omogućava poslodavcima da uzmu u obzir specifične zdravstvene potrebe žena na radnom mestu, kao što su ginekološki pregledi i podrška tokom trudnoće.

Principi zabrane diskriminacije i ravnopravnosti: Jedan od ključnih principa zakona je zabrana diskriminacije u pružanju zdravstvene zaštite po osnovu rase, pola, roda, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, starosti, nacionalne pripadnosti, socijalnog porekla, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, zdravstvenog stanja, vrste bolesti, psihičkog ili telesnog invaliditeta, kao i drugog ličnog svojstva koje može biti uzrok diskriminacije.¹²⁵ Takođe se izričito priznaju i posebne mere. Iako zakon ne pominje izričito intersekcionalnost, različiti osnovi diskriminacije koji su navedeni upućuju na zabranu višestruke diskriminacije, što može doprineti zaštiti marginalizovanih grupa koje se suočavaju sa složenim preprekama u pristupu zdravstvenim uslugama.

Dostupnost i pristupačnost zdravstvene zaštite: Načelo pristupačnosti zdravstvene zaštite obuhvata obavezu da zdravstvena zaštita bude fizički, komunikacijski, geografski i ekonomski dostupna, što je posebno značajno za osobe sa invaliditetom i druge marginalizovane grupe. Ovaj princip takođe uzima u obzir kulturološke faktore, omogućavajući da zdravstvena zaštita bude

¹²² Član 20. stav 3. Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

¹²³ Član 75. Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

¹²⁴ Član 81. Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

¹²⁵ Član 21. stav 1. Zakona o zdravstvenoj zaštiti.

prilagođena specifičnim kulturnim i etničkim potrebama, što je važan aspekt intersekcijskog pristupa.

U zaključku, Zakon o zdravstvenoj zaštiti Srbije pruža osnovu za prepoznavanje i zaštitu različitih marginalizovanih grupa kroz specifične mere usmerene na ranjive kategorije stanovništva. Međutim, zakon se može unaprediti uvođenjem eksplicitnih smernica za prepoznavanje i adresiranje intersekcionalne diskriminacije, kao i dodatnim merama koje bi osigurale punu inkluzivnost u pružanju zdravstvenih usluga.

c) Strateški okvir

Dodatno osnaživanje intersekcijskog pristupa moguće je uz pomoć dokumenata javnih politika. Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji za 2018. do 2026. godinu¹²⁶ predviđa omogućavanje ljudima da dostignu pun zdravstveni potencijal i jednakost u zdravlju. U Strategiji je konstatovano da su izazovi javnog zdravlja u Republici Srbiji brojni i povezuju se sa posledicama ekonomske krize, migracijama stanovništva i rastućim nejednakostima. Tako su vodeće bolesti i povrede povezane sa socijalnim i ekonomskim odrednicama zdravlja, odnosno nesrazmerno su prisutne kod siromašnog i ranjivog stanovništva. Zbog toga je jedan od ciljeva Strategije unapređenje zdravlja i smanjenje nejednakosti u zdravlju, a kao posebne mere su planirane unapređenje zdravlja osetljivih društvenih grupa putem razvoja i implementacije dodatnih mera radi smanjenja nejednakosti u zdravlju, kao i obezbeđenje jednake dostupnosti i pristupačnosti zdravstvene službe za celokupno stanovništvo. Kao jedna od predviđenih mera uvodi se u vidu posebnih istraživanja osetljivih grupa radnoaktivne populacije - *mladib, žena u reproduktivnom periodu, starijih, lica sa invaliditetom, nezaposlenih, zaposlenih u malim i mikro pravnim licima, poljoprivrednika*. U Strategiji se ne navodi lista osetljivih društvenih grupa, već se samo navodi da je potrebno unaprediti zdravlje ovih grupa putem razvoja i implementacije dodatnih mera radi smanjenja nejednakosti u zdravlju. Traži se i definisanje dodatnih mera zdravstvene zaštite koje su namenjene prioritarnim društvenim grupama na nivou jedinica lokalne samouprave, kao i njihovo kontinuirano unapređenje pristupačnosti zdravstvenih usluga i dostupnosti zdravstvene zaštite. Zbog toga je potrebno dodatno obratiti pažnju na intersekcijski pristup i integrisati ga kako u zakon, tako i u strategiju.

d) Preporuke za unapređenje

Osigurati dostupnost zdravstvene zaštite prilagođene specifičnim potrebama žena iz različitih grupa – Prepoznati da određene grupe žena, poput trudnica, žena sa invaliditetom, Romkinja, LBT+ žena i žena iz ruralnih područja, imaju specifične potrebe koje zahtevaju poseban pristup zdravstvenoj zaštiti. Zakon može predvideti dodatne odredbe za olakšan pristup zdravstvenim uslugama, uključujući preventivne programe i specijalizovanu negu.

Prilagođavanje zdravstvenih usluga specifičnim potrebama marginalizovanih žena – Treba predvideti obavezu zdravstvenih ustanova da prilagode usluge specifičnim potrebama žena iz

¹²⁶ Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji za 2018. do 2026. godinu, Službeni glasnik RS, br. 61/2018.

različitih marginalizovanih grupa. Na primer, zdravstvene ustanove bi mogle biti obavezne da pružaju prevod za žene koje ne govore lokalni jezik ili da obezbede kulturno osvešćene zdravstvene usluge za žene iz etničkih manjina.

Oснаživanje zdravstvenih radnika za rad sa marginalizovanim ženama – Preporučuje se obuka zdravstvenih radnika o intersekcijskoj diskriminaciji i specifičnim potrebama marginalizovanih žena. Edukacija bi mogla uključivati teme o predrasudama prema ženama iz određenih grupa, kako bi se smanjila diskriminacija i osiguralo poštovanje prilikom pružanja zdravstvenih usluga.

Obezbeđivanje prava na privatnost i dostojanstvo – Marginalizovane žene, uključujući žene sa invaliditetom, Romkinje, i žene iz ruralnih sredina, često se suočavaju sa predrasudama i nedostatkom privatnosti u zdravstvenim ustanovama. Zakon može dodatno osigurati njihovo pravo na privatnost i dostojanstvo u pristupu svim zdravstvenim uslugama, uz obavezu poštovanja ovih prava od strane zdravstvenih radnika.

Unapređenje reproduktivne zdravstvene zaštite sa fokusom na različite grupe žena – Naglasiti obaveznu dostupnost kvalitetne reproduktivne zdravstvene zaštite za sve žene, uključujući pristup kontracepciji, prenatalnoj i postnatalnoj nezi, kao i edukaciji o reproduktivnom zdravlju, bez diskriminacije po osnovu etničke pripadnosti, invaliditeta, seksualne orijentacije ili mesta stanovanja.

Obezbeđivanje mentalne zdravstvene podrške za žene iz marginalizovanih grupa – S obzirom na učestalu stigmatizaciju i višestruku diskriminaciju, mentalna zdravstvena zaštita treba biti pristupačna ženama koje su izložene intersekcijskoj diskriminaciji. Zakon može propisati obavezu pružanja specijalizovane mentalne podrške za žene koje pripadaju ranjivim grupama, uz uklanjanje barijera u pristupu ovim uslugama.

Podrška ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja – Predvideti dodatnu zaštitu i podršku za žene koje su pretrpele nasilje, kroz uvođenje obaveznih programa za oporavak i savetovanje. Usluge za žrtve nasilja treba prilagoditi intersekcijskim potrebama, uz obavezne treninge za radnike o specifičnostima podrške marginalizovanim ženama koje su preživele nasilje.

3.4. Obrazovanje i vaspitanje

Obrazovanje i vaspitanje su temeljne oblasti za postizanje rodne ravnopravnosti koja omogućava pojedincima da razviju puni potencijal, kao i da budu slobodni od ograničenja koja nameću rodne predrasude i stereotipi. Kroz inkluzivne i rodno osetljive obrazovne prakse, društvo može da neguje kulturu poštovanja, jednakosti i pravde za sve, što vodi ka održivom razvoju i blagostanju celokupne zajednice.

a) Značaj obrazovanja za rodnu ravnopravnost

Prevazilaženje rodni stereotipa: Obrazovni sistemi koji integrišu rodnu perspektivu pomažu u razbijanju tradicionalnih stereotipa o tome šta je “prikladno” za dečake, a šta za devojčice. Podstičući jednaku participaciju u svim oblastima, od nauke i tehnologije do umetnosti i sporta, deca se ohrabruju da razvijaju svoje talente bez ograničenja zasnovanih na rodu.

Jednak pristup obrazovanju: Osiguravanje da sva deca, bez obzira na pol, imaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju je osnovni korak ka rodnoj ravnopravnosti. U mnogim sredinama, devojčice se suočavaju sa preprekama kao što su siromaštvo, rani brakovi ili kulturne norme koje ih sprečavaju da se školuju.

Osnajivanje žena i devojčica: Obrazovanje pruža devojčicama i ženama znanja i veštine potrebne za ekonomsku nezavisnost i aktivno učešće u društvu. Obrazovane žene imaju veću mogućnost da donose informisane odluke o svom životu, uključujući zdravlje, porodicu i karijeru.

Smanjenje rodno zasnovanog nasilja: Kroz vaspitanje koje promovise jednakost i poštovanje, moguće je smanjiti nasilje nad ženama i devojčicama. Edukacija o ljudskim pravima i rodnoj ravnopravnosti podiže svest o neprihvatljivosti diskriminacije i nasilja.

Ekonomski razvoj i smanjenje siromaštva: Obrazovanje žena pozitivno utiče na ekonomski rast. Žene koje su obrazovane mogu doprineti tržištu rada, inovacijama i preduzetništvu. Porodice u kojima su roditelji obrazovani imaju tendenciju da ulažu u obrazovanje svoje dece, što dugoročno smanjuje siromaštvo.

Promocija zdravlja i dobrobiti: Obrazovanje devojčica dovodi do boljih zdravstvenih ishoda, uključujući smanjenje stope smrtnosti majki i dece. Obrazovane žene su bolje informisane o zdravstvenim uslugama i imaju veće šanse da ih koriste.

Podsticanje društvene promene: Obrazovanje igra ključnu ulogu u promeni društvenih normi i vrednosti koje održavaju nejednakost. Kroz kritičko mišljenje i otvoreni dijalog, učenici mogu preispitivati postojeće strukture moći i raditi na njihovoj transformaciji.

Priprema za globalne izazove: U sve povezanijem svetu, rodna ravnopravnost je neophodna za suočavanje sa globalnim izazovima kao što su klimatske promene, migracije i tehnološki napredak. Raznovrsnost perspektiva i jednak doprinos svih polova obogaćuje rešavanje problema i inovacije.

Uticao na sledeće generacije: Obrazovani roditelji prenose vrednosti jednakosti na svoju decu, stvarajući ciklus pozitivne promene. Vaspitanje koje naglašava ravnopravnost pola od ranog detinjstva postavlja temelje za društvo bez diskriminacije.

b) Intersekcijski pristup

Obrazovni zakoni u Srbiji, uključujući Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,¹²⁷ prepoznaju značaj inkluzije i zabrane diskriminacije, ali uvođenje intersekcijskog pristupa još uvek je u početnim fazama i nije u potpunosti integrisano u zakonodavni okvir. Intersekcijski pristup podrazumeva prepoznavanje višestrukih i međusobno povezanih oblika diskriminacije žena i devojčica.

Zabrana diskriminacije u obrazovnom sistemu: Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisuje zabranu diskriminacije,¹²⁸ i to po različitim osnovama, uključujući "rasu, boju kože, pretke, državljanstvo, status migranta, odnosno raseljenog lica, nacionalnu pripadnost ili etničko poreklo, jezik, verska ili politička ubeđenja, pol, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, imovno stanje, socijalno i kulturno poreklo, rođenje, genetske osobenosti, zdravstveno stanje, smetnje u razvoju i invaliditetu, bračni i porodični status, osuđivanost, starosno doba, izgled, članstvo u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama."¹²⁹ Ovim se stvara osnovu za jednak tretman svih učenika, što je ključno za prevenciju diskriminacije. Međutim, iako Zakon spominje različite osnove diskriminacije, intersekcijaska dimenzija diskriminacije nije eksplicitno prepoznata. Na primer, nisu prepoznate specifične poteškoće koje mogu imati devojčice iz siromašnih porodica, pripadnice etničkih manjina, ili devojčice sa invaliditetom koje se suočavaju sa dodatnim preprekama zbog rodne i socijalne marginalizacije.

Inkluzivno obrazovanje i posebna podrška: Zakon naglašava inkluzivno obrazovanje i pruža okvir za podršku učenicima sa smetnjama u razvoju, deci sa invaliditetom, pripadnicima manjinskih grupa, kao i deci iz socijalno ugroženih porodica. Inkluzivni pristup obuhvata mere kao što su izrada individualnog obrazovnog plana, koji omogućava prilagođavanje obrazovanja specifičnim potrebama svakog deteta. Inkluzivni pristup u Zakonu primenjuje se na specifične grupe, ali ne prepoznaje specifične izazove koje pojedinci mogu imati kada se više identiteta preklapa. Na primer, devojčice sa invaliditetom ili romske devojčice suočavaju se sa složenim oblicima diskriminacije i potrebna im je višeslojna podrška. Zakon u svojoj strukturi još uvek nije koncipiran da adekvatno odgovori na ove intersekcijске izazove.

Principi obrazovanja i rodna ravnopravnost: Principi obrazovanja, navedeni u članu 7. Zakona, uključuju jednak pristup obrazovanju, ravnopravnosti i poštovanje ljudskih prava. Zakon prepoznaje važnost obrazovanja za rodnu ravnopravnost, ali ostaje na opštem nivou kada je reč o specifičnim izazovima sa kojima se suočavaju devojčice i žene iz marginalizovanih grupa. Ipak, iako Zakon promoviše ravnopravnost, intersekcijski pristup nije eksplicitno uključen u ciljeve obrazovanja. Na primer, obrazovni programi i kurikulum nisu usmereni na adresiranje specifičnih prepreka sa kojima se suočavaju devojčice iz ruralnih područja, pripadnice nacionalnih manjina ili

¹²⁷ Službeni glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020, 129/2021 i 92/2023.

¹²⁸ Član 7. stav 1. tač. 1. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹²⁹ Član 110. stav 1. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

LBT+ učenice. Obrazovni ciljevi ne prepoznaju dovoljno različite faktore koji doprinose diskriminaciji i marginalizaciji.

Zaštita od nasilja i diskriminacije: Zakon predviđa obavezu obrazovnih institucija da zaštite učenike od nasilja i diskriminacije.¹³⁰ U tom kontekstu, škole imaju zadatak da primene programe prevencije nasilja i diskriminacije, kao i da adekvatno reaguju na ovakve pojave. S druge strane, iako je zaštita od nasilja univerzalna, interseksijski pristup nije jasno prepoznat u okviru zaštitnih mera. Na primer, nasilje koje je motivisano kombinacijom rodni predrasuda i etničke pripadnosti, ili nasilje nad LBT+ učenicima, nije prepoznato kao poseban problem koji zahteva specifične strategije.

5. Socijalna podrška i stipendije za osetljive grupe: Zakon propisuje različite mere socijalne podrške za decu iz socijalno ugroženih porodica, kao što su besplatni udžbenici, stipendije i prevoz.¹³¹ Ove mere su usmerene na ublažavanje ekonomskih prepreka koje utiču na pristup obrazovanju. Iako one pomažu određenim marginalizovanim grupama, one su uopštene i nisu usmerene prema specifičnim potrebama devojčica ili dece iz višestruko marginalizovanih grupa. Na primer, devojčicama iz romskih zajednica može biti potrebna dodatna podrška u školovanju u vidu jednokratne novčane pomoći za školsku opremu i odeću, obezbeđivanje stipendija, pružanje digitalnih resursa i pristupa internetu. Zakon ne prepoznaje te složenije aspekte diskriminacije u okviru socijalne podrške.

Multikulturalnost i obrazovanje na maternjem jeziku: Zakon prepoznaje pravo pripadnika nacionalnih manjina da se obrazuju na maternjem jeziku, čime se štiti kulturni identitet i unapređuje socijalna inkluzija.¹³² Iako se ovim pravom nastoji unaprediti inkluzija manjinskih zajednica, interseksijski pristup nije prepoznat u smislu da se dodatno adresiraju rodne uloge u ovim zajednicama. Na primer, romske devojčice suočavaju se sa specifičnim izazovima zbog kulturnih normi unutar zajednice i rodne uloge koje se na njih primenjuju, a koje podrazumevaju rane brakove, napuštanje škole zbog brige o drugim članovima porodice i sl.

Stručni saradnici i podrška: Škole su zakonom obavezane da zapošljavaju stručne saradnike, kao što su pedagozi i psiholozi, koji pružaju podršku učenicima, naročito onima iz osetljivih grupa. Međutim, i pored toga što prisustvo stručnih saradnika poboljšava podršku marginalizovanim grupama, interseksijska perspektiva nije eksplicitno uključena. Stručni saradnici mogu biti obučeni za rad sa učenicima sa posebnim potrebama ili učenicima sa socioekonomskim izazovima, ali njihove kompetencije ne podrazumevaju i jasno definisane obuke za prepoznavanje i rešavanje specifičnih interseksijskih problema, kao što su potrebe LBT+ učenika ili devojčica iz siromašnih porodica.¹³³

¹³⁰ Član 79. stav 1. tač. 4. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹³¹ Videti, između ostalog, član 79. stav 2. tač. 12.; član 189. stav 1. tač. 5. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹³² Član 5. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹³³ Član 10. stav 1. tač. 4. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

Može se zaključiti da Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao osnovni pravni okvir, prepoznaje različite oblike marginalizacije, ali intersekcijski pristup još uvek nije sistematski uključen i retko se osvrće na složenost višestruke diskriminacije koju mogu doživeti pojedinci sa više identiteta.

c) Strateški okvir

Osnovna strategija u oblasti obrazovanja predstavlja Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine,¹³⁴ koja između ostalog, predviđa razvoj i osnaživanje kapaciteta zaposlenih u obrazovanju u oblastima koje treba da dovedu do razvijanja kapaciteta zaposlenih u obrazovanju, u oblastima koje treba da dovedu do razvijanja školskog ambijenta koji afirmiše vrednosti savremenog demokratskog društva, međusobno poštovanje i uvažavanje, nenasilje i nediskriminaciju.

Prvi od opštih principa celokupnog obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji je obezbeđivanje jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje i dostupnosti obrazovanja svoj deci, učenicima i odraslima i to zasnovano na socijalnoj pravdi i jednakim šansama, bez diskriminacije. Tako Strategija navodi da će posebna pažnja biti posvećena održavanju i unapređenju sistema dodatne podrške za dečake i devojčice romske nacionalne pripadnosti, decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, decu sa poteškoćama u učenju, decu u nepovoljnom položaju, decu koja žive u romskim naseljima, decu iz porodica niskog socio-ekonomskog statusa, decu iz ruralnih područja, decu u pokretu, sa fokusom na ključne tranzicione procese iz jednog obrazovnog nivoa u sledeći. Međutim, Strategija ne uključuje u dovoljnoj meri rodni i intersekcijski pristup.

d) Preporuke za unapređenje

Izmene obrazovnih politika i kurikuluma: Razviti i implementirati obrazovne politike koje promovišu intersekcionalni pristup u svim aspektima obrazovanja, uključujući razvoj i reviziju kurikuluma, nastavnih metoda, udžbenika i obrazovnog materijala. Uvesti obavezne module o intersekcionalnosti i višestrukoj diskriminaciji za sve uzraste u školama, koji će učenicima omogućiti bolje razumevanje složenosti identiteta i diskriminacije.

Profesionalni razvoj nastavnika i obrazovnog osoblja: Organizovati redovne obuke i radionice za nastavnike i obrazovno osoblje o intersekcionalnosti, sa posebnim fokusom na osnaživanje za prepoznavanje i adekvatno reagovanje na višestruku diskriminaciju. Uključiti intersekcionalnost kao kriterijum u procesima zapošljavanja i napredovanja unutar obrazovnog sistema, osiguravajući da osoblje odražava različitost društva.

Podrška učenicima iz marginalizovanih grupa: Implementirati ciljane programe podrške koji adresiraju specifične potrebe učenika koji doživljavaju višestruku diskriminaciju, kao što su učenici

¹³⁴ Službeni glasnik RS, br. 63/2021.

sa invaliditetom, učenici iz etničkih manjina ili LGBT+ učenici. Razviti mehanizme za praćenje i evaluaciju efikasnosti ovih programa u poboljšanju obrazovnih ishoda za učenike iz marginalizovanih grupa.

Inkluzivno obrazovno okruženje: Obezbediti da školski prostori budu pristupačni i sigurni za sve učenike, bez obzira na njihove fizičke, socijalne ili kulturne karakteristike. Uvesti i ojačati politike nulte tolerancije prema diskriminaciji i zlostavljanju u školama, uključujući jasne procedure za prijavljivanje, istraživanje i sankcionisanje slučajeva diskriminacije.

Uključivanje zajednica i roditelja: Promovisati aktivno uključivanje roditelja i zajednica u razvoj obrazovnih politika, posebno onih koji dolaze iz manjinskih ili marginalizovanih grupa, kako bi se osiguralo da obrazovni sistem odražava i poštuje različitosti. Organizovati foruma, radionica i savetovanja s roditeljima i zajednicama o interseksionalnosti i važnosti borbe protiv višestruke diskriminacije u obrazovanju.

Istraživanje i podaci: Podsticati i finansirati istraživanja koja se bave uticajem interseksionalne diskriminacije na obrazovne ishode, kako bi se identifikovali ključni problemi i najefikasnije strategije za njihovo adresiranje. Razvijati sisteme za prikupljanje podataka koji će omogućiti praćenje napretka i izazova u implementaciji interseksionalnog pristupa u obrazovnom sistemu.

3.5. Nauka i tehnološki razvoj

a) Znacaj nauke i tehnoloskog razvoja na rodnu ravnopravnost

Nauka i tehnološki razvoj imaju ključnu ulogu u unapređenju rodne ravnopravnosti, jer otvaraju nove mogućnosti za obrazovanje, osnaživanje i ekonomski napredak žena i devojčica, kao i za promenu društvenih normi i rodni stereotipa.

Naučna istraživanja sa rodnom perspektivom: Naučna zajednica sve više prepoznaje važnost uključivanja rodne perspektive u istraživanja u svim oblastima, od medicine i društvenih nauka do inženjerstva i tehnologije. Studije koje analiziraju uticaj rodni uloga, društvenih normi i rodno zasnovane diskriminacije pomažu u identifikovanju prepreka i prilika za žene, kao i u kreiranju preporuka za politike koje smanjuju rodni jaz.

Pristup istraživačkim sredstvima i podrška ženama naučnicama: Rodna ravnopravnost u nauci može se postići kroz povećanje podrške ženama naučnicama u obliku grantova, stipendija i drugih finansijskih sredstava. Obezbeđivanje ravnopravnog pristupa resursima i mogućnostima za razvoj karijere u nauci i istraživanju osigurava da žene imaju jednake šanse za napredovanje i doprinos naučnim otkrićima.

Povećanje zastupljenosti žena u naučnim institucijama: Naučne institucije sve više nastoje da povećaju zastupljenost žena na vodećim pozicijama, u istraživačkim timovima i odborima za

donošenje odluka. Kada žene imaju veću vidljivost i uticaj u nauci, njihove perspektive i prioriteti lakše se prepoznaju i integrišu u istraživački rad.

Promovisanje naučnih dostignuća žena kroz obrazovne sadržaje: Uključivanje dostignuća žena naučnica u obrazovni program i medije, kao i prepoznavanje njihovih doprinosa u nauci, inspiriše devojčice i devojke da se bave naukom i tehnologijom. Ova promocija razbija stereotipe o „tipičnim“ naučnicima kao muškarcima i šalje snažnu poruku o ravnopravnosti.

Stvaranje mreža i podrške za žene u nauci: Organizacije koje se bave podrškom i umrežavanjem žena u nauci, kao što su udruženja i mentorske mreže, pomažu u osnaživanju žena naučnica kroz razmenu iskustava, profesionalni razvoj i borbu protiv rodne diskriminacije. Ove mreže omogućavaju ženama da se međusobno podržavaju i pomažu u prevazilaženju izazova s kojima se susreću u naučnoj karijeri.

Naučna istraživanja o rodnoj ravnopravnosti i društvenim promenama: Nauka igra ključnu ulogu u analizi rodnih pitanja kroz empirijska istraživanja koja ukazuju na uticaj rodne ravnopravnosti na ekonomski razvoj, zdravlje, obrazovanje i druge oblasti. Na osnovu ovih istraživanja, vlade i organizacije mogu bolje oblikovati politike i programe koji podstiču ravnopravnost.

Digitalna edukacija i e-učenje: Tehnologija omogućava pristup obrazovnim resursima putem interneta, što je posebno važno za devojčice i žene u ruralnim i udaljenim oblastima gde su obrazovne ustanove često nepristupačne. Online platforme i kursevi nude priliku za učenje, sticanje novih veština i prekvalifikaciju bez obzira na mesto boravka.

Promocija naučnih i tehnoloških oblasti (STEM): Naučne i tehnološke inovacije pružaju priliku devojčicama i ženama da se uključe u STEM oblasti, koje su tradicionalno muške. Različite kampanje i inicijative, kao što su stipendije i mentorstva za devojčice u STEM-u, podstiču žene da se bave naukom i tehnologijom.

Povećanje radnih prilika u tehnološkim sektorima: Sa razvojem novih tehnologija, otvaraju se mnoge radne pozicije koje mogu doprineti većem ekonomskom osnaživanju žena. U IT sektoru, na primer, broj pozicija raste, a žene koje su uključene u ovaj sektor često zarađuju više nego u tradicionalnim industrijama.

Platforme za rad na daljinu i fleksibilno zapošljavanje: Tehnologija omogućava fleksibilne radne uslove, što može olakšati ženama da usklade poslovne i porodične obaveze. Ova fleksibilnost omogućava ženama da ostanu u radnom odnosu i tokom godina kada su angažovane na brizi o porodici, čime se smanjuje rodni jaz u radnoj snazi.

Rodno osetljiva istraživanja: Naučna istraživanja sve više prepoznaju važnost rodne perspektive u medicini, farmaciji i psihologiji. Na primer, studije koje uključuju specifičnosti ženskog tela u

kliničkim ispitivanjima i istraživanju lekova povećavaju efikasnost tretmana i smanjuju zdravstvene rizike.

Prikazivanje uzora i liderki u nauci i tehnologiji: Vidljivost žena naučnica i inovatorke u medijima i obrazovnim materijalima može podstaći devojčice da se identifikuju s ovim ulogama i teže ka sličnim ciljevima. Naučna dostignuća žena često su istorijski zapostavljena, a digitalne platforme omogućavaju lakše prepoznavanje i promociju njihovih doprinosa.

Edukativni programi protiv rodnih stereotipa: Kroz digitalne kampanje i obrazovne programe, moguće je podizati svest o rodnoj ravnopravnosti i razbijati stereotipe koji žene sprečavaju da se uključe u naučne i tehnološke oblasti.

Digitalne platforme za informisanje i podršku: Tehnologija omogućava ženama da saznaju više o svojim pravima, uključujući radna prava, zaštitu od nasilja i mogućnosti za prijavu diskriminacije. Digitalni resursi pomažu ženama da dobiju potrebne informacije i podršku, čak i u sredinama gde fizički nisu dostupne usluge zaštite.

Primena podataka za politike rodne ravnopravnosti: Naučna istraživanja i analize podataka o rodnoj ravnopravnosti pomažu donosiocima odluka da bolje razumeju rodne razlike i kreiraju politike koje doprinose smanjenju diskriminacije i podršci ženama.

Tehnološke inovacije za svakodnevni život: Od pametnih uređaja u domaćinstvu do aplikacija za organizaciju obaveza, tehnologija olakšava svakodnevni život žena i smanjuje opterećenje u domaćinstvu. Ove inovacije omogućavaju ženama da rasporede vreme i energiju efikasnije, što doprinosi njihovom većem učešću na tržištu rada i u obrazovanju.

Inovacije u zaštiti od nasilja: Tehnologija može pomoći ženama uopasnosti kroz aplikacije za hitnu pomoć, alarmne sisteme i platforme za prijavljivanje nasilja. Ove inovacije direktno doprinose sigurnosti i osnaživanju žena.

b) Intersekcijski pristup

U ovoj oblasti glavni zakon predstavlja Zakon o nauci i istraživanjima,¹³⁵ koji prepoznaje značaj rodne ravnopravnosti u nauci i istraživanjima, kao i u organima odlučivanja.¹³⁶ Drugim rečima, Zakon se zalaže za rodnu ravnopravnost u nauci, što je evidentno u načelima naučnoistraživačke delatnosti. Ova odredba naglašava potrebu za jednakim učešćem žena i muškaraca u naučnim istraživanjima i procesima donošenja odluka. Međutim, analiza pokazuje da intersekcijski pristup nije eksplicitno integrisan u odredbe zakona.

¹³⁵ Zakon o nauci i istraživanjima, Službeni glasnik RS, br. 49/2019.

¹³⁶ Član 4. stav 1. tač. 8. Zakona o nauci i istraživanjima.

Ravnopravnost i inkluzija: Zakon ne prepoznaje važnost uključivanja različitih društvenih grupa u nauku. U Zakonu o nauci i istraživanjima, ovaj pristup nije eksplicitno pomenut niti integrisan u odredbe. Nema specifičnih članova koji adresiraju višestruku diskriminaciju ili preklapanje različitih identiteta u kontekstu naučnoistraživačkog rada. Dakle, iako Zakon o nauci i istraživanjima prepoznaje rodnu ravnopravnost i inkluziju, intersekcijski pristup nije eksplicitno prisutan. Za sveobuhvatniju inkluziju, bilo bi korisno da zakon prepozna i adresira kako se različiti identiteti preklapaju i utiču na učešće u nauci, te da predvidi mere za podršku osobama koje se suočavaju sa višestrukim oblicima diskriminacije.

c) Strateški okvir

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021. do 2025. godine "Moć znanja"¹³⁷ prepoznaje značaj rodne ravnopravnosti i naglašava potrebu za rodnom ravnopравnošću u nauci i tehnologiji i prepoznaje da je učešće žena u ovim oblastima ključno za postizanje punog potencijala društva. Dokument predviđa mere za povećanje zastupljenosti žena u naučnoistraživačkim timovima i na rukovodećim pozicijama, kao i za eliminaciju rodni stereotipa u obrazovanju i praksi. Strategija implicitno prepoznaje važnost intersekcijskog pristupa, iako ga ne imenuje eksplicitno. Dokument identifikuje nekoliko marginalizovanih grupa koje zahtevaju posebnu pažnju i podršku:

Žene i devojke: Posebno se ističe potreba za njihovim većim uključivanjem u STEM oblasti (nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika) i za stvaranjem uslova koji omogućavaju balans između profesionalnih i porodičnih obaveza.

Pripadnici nacionalnih manjina: Strategija prepoznaje važnost uključivanja pripadnika nacionalnih manjina u naučnoistraživačke aktivnosti i predviđa mere za njihovu integraciju i podršku.

Mladi: Strategija prepoznaje izazove sa kojima se suočavaju mladi i predviđa programe stipendiranja, mentorstva i druge oblike podrške kako bi se smanjile nejednakosti u pristupu nauci i tehnologiji.

Osobe sa invaliditetom: nisu eksplicitno spomenute, ali Strategija naglašava značaj inkluzivnosti i jednakih mogućnosti za sve u oblasti nauke i tehnologije. Ovo bi podrazumevalo i uključivanje osoba sa invaliditetom u naučnoistraživačke aktivnosti i pristup tehnologijama.

U zaključku, Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021. do 2025. godine prepoznaje i integriše rodnu perspektivu, iako nedovoljno, ali ne i intersekcijski pristup i inkluziju marginalizovanih grupa, što je ključno za stvaranje inkluzivnog i pravednog naučnoistraživačkog okruženja.

d) Preporuke za unapređenje

¹³⁷ Službeni glasnik RS, br. 10/2021.

Razvijanje inkluzivnih politika u oblasti nauke i tehnologije: Kreirati nacionalne politike koje aktivno promovišu uključivanje žena i marginalizovanih grupa u oblasti nauke i tehnologije. Postaviti kvote ili ciljane procenete za uključivanje žena i pripadnika/pripadnica manjinskih grupa u istraživačke projekte finansirane iz državnog budžeta.

Edukacija i osnaživanje: Organizovati obuke i radionice za mlade žene i pripadnike manjinskih grupa sa ciljem osnaživanja i obučavanja za karijere u STEM (nauka, tehnologija, inženjerstvo, matematika) oblastima. Uvesti stipendije i finansijsku podršku za studente iz manje zastupljenih grupa koji se opredeljuju za studije u oblastima nauke i tehnologije.

Promocija ravnopravnosti u radnom okruženju: Sprovoditi redovne revizije plata i uslova rada kako bi se osigurala jednakost i pravičnost, bez obzira na rod, etničku pripadnost ili bilo koju drugu karakteristiku. Razviti politike koje podstiču rodnu ravnopravnost u akademskim i istraživačkim institucijama, uključujući protokole za sprečavanje i reagovanje na seksualno uznemiravanje i diskriminaciju.

Istraživanje i razvoj usmeren na interseksijski pristup: Podsticati istraživačke projekte koji se fokusiraju na teme kao što su interseksijska analiza i razvoj tehnologija koje adresiraju specifične potrebe marginalizovanih grupa. Finansirati inovacije koje doprinose unapređenju života žena i drugih marginalizovanih grupa, poput tehnologija usmerenih na zdravstvene potrebe žena.

Mentorstvo i umrežavanje: Razviti programe mentorstva koji povezuju uspešne žene i pripadnike manjinskih grupa u STEM poljima sa mladim talentima koji teže karijerama u ovim oblastima. Ohrabrivati formiranje profesionalnih mreža koje promovišu saradnju i podršku među ženama i manjinskim grupama u naučnim i tehnološkim disciplinama.

Podrška inovacijama i preduzetništvu: Kreirati posebne fondove za podršku startapima i preduzetničkim poduhvatima koje vode žene i pripadnici manjinskih grupa. Organizovati takmičenja i hackathone sa fokusom na rešavanje društvenih izazova kroz tehnološke inovacije, sa posebnim naglaskom na projekte koje vode žene i marginalizovane grupe.

3.6. Porodično nasilje

a) Značaj suzbijanja rodno zasnovanog nasilja

Suzbijanje nasilja, posebno rodno zasnovanog nasilja, ima ključnu ulogu u postizanju rodne ravnopravnosti jer nasilje pojačava nejednakost između muškaraca i žena, ograničava slobodu žena i devojčica, podriva njihov ekonomski i društveni položaj i doprinosi očuvanju rodnih stereotipa.

Oснаživanje žena i devojčica: Suzbijanjem nasilja, ženama i devojčicama se omogućava da žive slobodnije, bez straha od zlostavljanja, što im pruža mogućnost da ostvaruju svoje potencijale u

obrazovanju, radu i društvenim aktivnostima. Kada žene nisu izložene nasilju ili pretnji nasiljem, one imaju veću mogućnost da se uključe u društvene, ekonomske i političke aktivnosti, čime se doprinosi ravnoteži u učešću oba pola u svim segmentima društva.

Smanjenje rodnog jaza u ekonomiji: Rodno zasnovano nasilje, posebno nasilje u porodici, često ima direktan uticaj na radnu sposobnost i produktivnost žena. Suzbijanje nasilja omogućava ženama da se posvete karijeri, stiču ekonomske resurse i postaju nezavisne. Suzbijanjem svih oblika nasilja, uključujući uznemiravanje i seksualno nasilje na radnom mestu, žene se ohrabruju da ostanu u radnom okruženju i napreduju u karijeri, što smanjuje rodni jaz u zapošljavanju i zaradama.

Oslobađanje od rodnih stereotipa i diskriminacije: Suzbijanje nasilja doprinosi razbijanju rodnih stereotipa o muškoj dominaciji i superiornosti. Ove norme koje doprinose nasilju su često povezane sa patrijarhalnim sistemima i idejama o „prikladnim“ ulogama žena i muškaraca. Kada se nasilje prepoznaje i kažnjava, šalje se poruka o jednakosti i poštovanju prema ženama. Time se smanjuje socijalna tolerancija prema nasilju i promovise ravnopravnost.

Poboljšanje zdravstvenih ishoda za žene: Žene i devojčice koje su izložene nasilju često pate od dugotrajnih fizičkih i psihičkih posledica, uključujući povrede, posttraumatski stresni poremećaj i depresiju. Suzbijanje nasilja doprinosi poboljšanju njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja. Kada su žene oslobođene nasilja, one češće koriste zdravstvene usluge i programe koji su važni za njihovo opšte zdravlje i dobrobit.

Podrška rodno osetljivim pravnim i institucionalnim okvirima: Suzbijanje nasilja zahteva donošenje zakona i politika koje priznaju i adresiraju specifične oblike nasilja nad ženama. To doprinosi izgradnji rodno osetljivih pravnih i institucionalnih okvira, što dugoročno podržava rodnu ravnopravnost. Kada se pravosudni i policijski sistemi efikasno bore protiv nasilja nad ženama, žene stiču veće poverenje u institucije i osećaju da su njihova prava zaštićena, što dodatno podržava njihovo osnaživanje.

Povećanje kvaliteta života i mogućnosti za buduće generacije: Suzbijanjem nasilja, posebno nasilja u porodici, smanjuje se rizik da deca odrastaju u nasilnim okruženjima i usvajaju obrasce nasilničkog ponašanja. Na taj način, sprečava se prenošenje nasilja kroz generacije i promovise se zdraviji odnosi. Kada devojčice nisu izložene nasilju, one imaju veće šanse za uspeh u obrazovanju i ostvarenje profesionalnih ambicija, što doprinosi rodnoj ravnopravnosti na duži rok.

Izgradnja jednakog društva kroz svest o rodnoj ravnopravnosti: Suzbijanje nasilja uključuje edukaciju društva o rodnoj ravnopravnosti, štetnim stereotipima i uzrocima nasilja, što pomaže u transformaciji društvenih vrednosti. Edukacija o nenasilnim obrascima ponašanja i jednakosti polova kreira zdraviju osnovu za odnose u društvu. Suzbijanjem nasilja i izgradnjom mreža podrške za žene koje su žrtve nasilja, društvo šalje poruku o neprihvatljivosti nasilja i ohrabruje žrtve da potraže pomoć, što doprinosi ravnopravnijem i sigurnijem društvenom okruženju.

b) Intersekcijski pristup

U Republici Srbiji, suzbijanje porodičnog i rodno zasnovanog nasilja regulisano je kroz tri ključna zakona: Porodični zakon,¹³⁸ Zakon o rodnoj ravnopravnosti¹³⁹ i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici.¹⁴⁰

Porodični zakon: Ovaj zakon definiše porodicu, brak, odnose roditelja i dece, usvojenje, starateljstvo i druge aspekte porodičnih odnosa. U pogledu zaštite od nasilja, zakon prepoznaje nasilje u porodici i predviđa mere zaštite. Međutim, zakon ne sadrži eksplicitne odredbe koje prepoznaju interseksijski pristup ili specifične marginalizovane grupe. Fokus je na zaštiti svih članova porodice, bez posebnog naglašavanja višestruke diskriminacije ili specifičnih potreba određenih grupa.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti: Zakon ima za cilj unapređenje rodne ravnopravnosti i sprečavanje diskriminacije na osnovu pola. Zakon prepoznaje različite oblike rodno zasnovanog nasilja i predviđa mere za njihovo suzbijanje. Iako zakon ne koristi termin “interseksijski pristup”, prepoznaje da određene grupe žena mogu biti izložene višestrukoj diskriminaciji. U članu 6, stav 2, navodi se da diskriminacija na osnovu pola može biti udružena sa diskriminacijom po drugim osnovama, kao što su rasa, boja kože, nacionalna pripadnost, društveno poreklo, rođenje, veroispovest, političko ili drugo uverenje, imovinsko stanje, kultura, jezik, starost, psihička ili fizička smetnja, bračni i porodični status, seksualna orijentacija, rodni identitet, kao i po drugim osnovama utvrđenim zakonom. Ovim se implicitno prepoznaje interseksijska priroda diskriminacije, ali bez detaljnog razmatranja specifičnih potreba marginalizovanih grupa.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici: Zakon uspostavlja mehanizme za prevenciju i zaštitu od nasilja u porodici. Zakon ne sadrži eksplicitne odredbe koje prepoznaju interseksijski pristup ili specifične marginalizovane grupe. Fokus je na zaštiti svih žrtava nasilja u porodici, bez posebnog naglašavanja višestruke diskriminacije ili specifičnih potreba određenih grupa.

Od tri analizirana zakona, Zakon o rodnoj ravnopravnosti najbliže pristupa interseksijskom razumevanju diskriminacije, prepoznajući da diskriminacija na osnovu pola može biti udružena sa diskriminacijom po drugim osnovama. Međutim, nijedan od zakona ne sadrži detaljne odredbe koje eksplicitno integrišu interseksijski pristup ili prepoznaju specifične marginalizovane grupe u kontekstu suzbijanja nasilja. Za efikasniju zaštitu i podršku žrtvama nasilja iz marginalizovanih grupa, bilo bi korisno da zakoni eksplicitno prepoznaju i adresiraju njihove specifične potrebe i izazove.

c) Strateški okvir

Navedeni nedostatak je delimično nadomešten strateškim okvirom, odnosno Strategijom za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period

¹³⁸ Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

¹³⁹ Službeni glasnik RS”, br. 52/2021.

¹⁴⁰ Službeni glasnik RS, br. 94/2016, 10/2023 – dr. zakon.

2021–2025. godine,¹⁴¹ koja ima za cilj obezbeđivanje efikasne prevencije i zaštite od svih oblika rodno zasnovanog nasilja prema ženama i devojkicama i nasilja u porodici i razvijenog rodno odgovornog sistema usluga podrške žrtvama nasilja. Strategija prepoznaje značaj intersekcijskog pristupa i nepovoljan položaj pojedinih višestruko ranjivih grupa žena, kao što su Romkinje, žene sa invaliditetom, žene na selu, i sl. Strategija naglašava potrebu za prepoznavanjem i adresiranjem intersekcijske diskriminacije koju žene mogu doživeti na osnovu kombinacije različitih identiteta, kao što su etnička pripadnost, invaliditet, starost, socio-ekonomski status i drugi. Ovaj pristup omogućava sveobuhvatnije razumevanje i efikasnije rešavanje problema rodno zasnovanog nasilja. Strategija identifikuje i posebno se fokusira na sledeće marginalizovane grupe žena:

- Prepoznaje se da su *žene sa invaliditetom* izložene većem riziku od nasilja i predviđaju se mere za njihovu zaštitu i podršku.
- Imajući u vidu specifične izazove sa kojima se suočavaju, strategija predviđa posebne programe podrške i zaštite za *Romkinje*.
- Strategija prepoznaje da *starije žene* mogu biti posebno ranjive na nasilje i predviđa mere za njihovu zaštitu.
- S obzirom na ograničen pristup uslugama u ruralnim sredinama, strategija predviđa mere za poboljšanje dostupnosti podrške i zaštite za *žene u ruralnim oblastima*.
- Prepoznaje se potreba za posebnom podrškom i zaštitom *žena koje su migrantkinje ili izbeglice*, zbog njihove povećane ranjivosti.
- *Žene drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta* prepoznaju se kao one u većem riziku od nasilja, a posebno se ukazuje na rizik lezbejki i trans žena mlađih od 18 godina, koje se suočavaju sa brojnim izazovima koji spadaju u domen pretnji nasiljem i samim aktima nasilja, diskriminacije, marginalizacije i izolacije.

Ovim pristupom, strategija nastoji da obezbedi sveobuhvatnu zaštitu i podršku svim ženama, uzimajući u obzir njihove specifične potrebe i okolnosti.

Takođe, Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine¹⁴² prepoznaje značaj rodne perspektive i intersekcijskog pristupa u zaštiti dece od nasilja. Strategija naglašava da su devojčice i dečaci izloženi različitim oblicima nasilja i da je neophodno prilagoditi mere prevencije i zaštite njihovim specifičnim potrebama. Prepoznaje se da rod utiče na vrste i učestalost nasilja kojem su deca izložena, te se predlažu aktivnosti usmerene na eliminaciju rodnih stereotipa i promovisanje rodne ravnopravnosti. Strategija ističe da određene grupe dece, poput *dece sa smetnjama u razvoju, dece iz romske zajednice, dece iz ruralnih sredina* i drugih marginalizovanih grupa, mogu biti izložene višestrukim oblicima diskriminacije i nasilja. Prepoznaje se potreba za prilagođavanjem mera prevencije i zaštite kako bi se odgovorilo na specifične potrebe ovih grupa, uzimajući u obzir preklapanje različitih faktora rizika. Ovim pristupom, strategija teži da obezbedi

¹⁴¹ Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021–2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 47/2021.

¹⁴² Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine, Službeni glasnik RS, br. 80/2020.

sveobuhvatniju i efikasniju zaštitu sve dece, uzimajući u obzir njihove individualne karakteristike i okolnosti.

d) Preporuke za unapređenje

Uvesti intersekcijski pristup: Razviti i implementirati specifične zakonske mere koje adresiraju potrebe različitih marginalizovanih grupa žrtava nasilja, uključujući žene sa invaliditetom, žene iz etničkih manjina, žene iz LBT+ zajednice, starije žene i druge. Osigurati da zakoni i politike jasno definišu i sankcionišu sve oblike nasilja, uključujući psihičko, ekonomsko, seksualno i digitalno nasilje.

Edukacija i obuka za profesionalce: Organizovati obavezne programe obuke za sve profesionalce koji se bave zaštitom od nasilja u porodici, uključujući policiju, pravosuđe, socijalne radnike i zdravstvene radnike, sa posebnim naglaskom na intersekcionalni pristup i prepoznavanje specifičnih potreba različitih grupa. Uvesti module o intersekcionalnosti i rodnoj ravnopravnosti u edukativne programe na univerzitetima i u školama.

Podrška žrtvama: Razviti mrežu skloništa i centara za podršku koji su prilagođeni i opremljeni da odgovore na specifične potrebe različitih grupa žrtava, osiguravajući dostupnost kulturno senzitivnih i jezički prilagođenih usluga. Obezbediti finansijsku i logističku podršku za nevladine organizacije koje se bave zaštitom specifičnih grupa žrtava nasilja u porodici.

Svestraniji pristup prevenciji: Implementirati sveobuhvatne kampanje za podizanje svesti koje adresiraju različite oblike i posledice nasilja u porodici, posebno se fokusirajući na manje prepoznate oblike nasilja. Uključiti muškarce i dečake u kampanje i programe koji promovišu rodnu ravnopravnost i nenasilno ponašanje.

Istraživanje i praćenje: Podsticati i finansirati istraživanja koja se fokusiraju na uticaj intersekcionalnih faktora na iskustva nasilja u porodici, kako bi se bolje razumeli uzroci i razvile efikasnije strategije zaštite i prevencije. Uspostaviti sistem za praćenje i evaluaciju efikasnosti mera zaštite od nasilja u porodici, sa posebnim osvrtom na intersekcionalnu analizu podataka.

Jačanje saradnje između sektora: Promovisati intersektorsku saradnju između organa javnog reda, zdravstvenog sistema, socijalnih službi i obrazovnih institucija u cilju stvaranja koordiniranog odgovora na nasilje u porodici. Osigurati da se politike i protokoli za zaštitu od nasilja u porodici razvijaju i implementiraju u saradnji sa civilnim društvom i organizacijama koje zastupaju interese marginalizovanih grupa.

4. RELEVANTAN STRATEŠKI OKVIR

Kao što je već bilo reči, zakoni ne sadrže mnogo odredbi u kojima se spominju osetljive grupe žena. Zbog toga je potrebno ispitati strateški okvir Republike Srbije kako bi se utvrdilo koje se grupe žena percipiraju kao posebno osetljive i u kojim oblastima.

4.1. Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije

Osnovna antidiskriminaciona strategija doneta je za period od 2022. do 2030. godine.¹⁴³ Za razliku od prethodnog strateškog dokumenta¹⁴⁴ u kojem su posebni ciljevi utvrđeni prema osetljivim društvenim grupama u koje su spadale: nacionalne manjine, posebno Romi, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, starije osobe, deca, izbeglice, interno raseljena lica i druge ugrožene migrantske grupe, verske manjine i lica sa određenim zdravstvenim stanjem, nova strategija napušta ovaj koncept. Tako je nova strategija utvrdila prioritetne oblasti u koje spadaju: 1) javna uprava i pravosuđe, 2) odbrana, unutrašnji poslovi i bezbednost, 3) obrazovanje, stručno osposobljavanje i nauka, 4) rad i zapošljavanje, 5) socijalna zaštita; 6) stanovanje, 7) zdravstvena zaštita i 8) sport, kultura i mediji. Upravo ovakav pristup onemogućio je jasno sagledavanje identifikacije posebno osetljivih grupa i integrativniji interseksijski pristup. To je najviše došlo do izražaja kod rasprave o učešću žena u političkom i javnom životu jer se brojke uzimaju kao da su žene homogena grupa, bez sagledavanja procenta učešća žena koje dolaze iz posebno osetljivih grupa. Isti pristup primećen je i kod rasprave o ženama u sektoru bezbednosti i policiji, kao i u oblasti nauke i naučnoistraživačkog rada. S druge strane, kod spominjanja rodno zasnovanog nasilja, ukazuje se na povećan rizik kod žena koje dolaze iz grupa u većem riziku od diskriminacije, poput *Romkinja, osoba sa invaliditetom, starijih osoba, ali i žena sa sela, žena drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta i žena tražiteljki azila i migrantkinja*. Takođe, u oblasti rada i zapošljavanja spominju se *žene, osobe sa invaliditetom, mlade i starije žene, Romkinje, pripadnice LBT populacije*, a ukazuje se i na prisutnost višestruke diskriminacije. U oblasti socijalne zaštite ukazuje se na naročit težak položaj *Romkinja, LGBT osoba, žena sa invaliditetom, kao i starijih žena*. Takođe, u oblasti stanovanja ukazuje se na težak položaj *Romkinja, žena preko 65 godina, žena iz ruralnih područja, samobranih majki i žena sa invaliditetom*. U oblasti zdravstvene zaštite takođe se spominju *Romkinje, žene sa invaliditetom, starije žene*. Konačno, u oblasti sporta, kulture i medija izdvajaju se *žene sa invaliditetom, starije žene i Romkinje*, te ukazuje na značaj višestruke diskriminacije. Može se zaključiti da u strategiji nije dat jasan kriterijum za ukazivanje na posebno osetljive grupe žena, a spomen višestruke diskriminacije sporadičan je i nedovoljno zastupljen.

4.2. Strategija za rodnu ravnopravnost

Glavna Strategija za ostvarenje rodne ravnopravnosti doneta je za period od 2021. do 2030. godine.¹⁴⁵ Ova strategija u većoj meri ukazuje na značaj višestruko diskriminiranih grupa u koje spadaju žene, žene žrtve rodno zasnovanog nasilja, mlade i starije žene, nacionalne manjine, žene

¹⁴³ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, Službeni glasnik RS, br. 12/2022.

¹⁴⁴ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 60/2013.

¹⁴⁵ Strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2021. do 2030. godine, Službeni glasnik RS, br. 103/2021.

sa invaliditetom i dr. Dakle, Strategijom se ne precizira i ne zatvara lista višestruko diskriminiranih žena, ali se daju smernice koje su to najčešće grupe žena. Potom se o određenim grupama žena diskutuje u odnosu na određene oblasti, ili se spominje potreba za daljim istraživanjem marginalizovanih grupa žena. Takođe se očekuje podsticanje i finansiranje ciljanih naučnih teorijskih i empirijskih istraživanja i projekata u oblasti rodne ravnopravnosti, posebno o višestruko diskriminiranim grupama žena.

Strategija se posebno poziva na Zaključna razmatranja Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena upućena Srbiji i na preporuku da država energično nastavi sa naporima da eliminiše višestruke i međusobno povezane oblike diskriminacije grupa žena u nepovoljnom položaju, istovremeno obezbeđujući njihovo ekonomsko osnaživanje.¹⁴⁶ Istovremeno, Komitet ohrabruje državu da sprovede sveobuhvatnu analizu za procenu situacije, posebnih potreba i aspiracija ugroženih grupa žena, da bi se prikupili podaci za unapređenje zakonodavnog okvira i razvoj javnih politika uz podršku lokalne samouprave.¹⁴⁷

U strategiji se ukazuje na nedostatak ili nepotpune podatke koji se odnose na potrebe i probleme ranjivih grupa, koje su često izložene višestrukoj diskriminaciji, ukazujući da je ovo zabeleženo u oceni stanja svih oblasti obuhvaćenih ovom javnom politikom. Međutim, primećuje se da problem višestruke diskriminacije nije naglašen u svim oblastima. Tako se ukazuje na potrebu:

- donošenja mera na lokalnom nivou kojima se podržavaju specifične bezbednosne potrebe žena, devojaka i devojčica iz višestruko diskriminiranih i ranjivih grupa;
- pristup pravdi za žene iz osetljivih društvenih grupa, gde se spominju Romi, žene, LGBT populacija, osobe sa invaliditetom, siromašne, starije osobe, migranti, nacionalne manjine; a u odnosu na žene *Romkinje, siromašne žene, žene iz ruralnih područja i starije žene*. Od države se očekuje da omogući kontinuirano praćenje položaja žena iz višestruko diskriminiranih grupa, kao i sveobuhvatna analiza njihovog položaja;
- zaštitu zdravlja ranjivih grupa, među kojima se posebno ističu *Romkinje*, povećanje dostupnosti i pristupačnosti zdravstvene zaštite za višestruko diskriminirane grupe žena i devojčica, kao i obezbeđenje obavezne obuke o rodnoj ravnopravnosti i pravima osoba iz višestruko diskriminiranih grupa za zdravstvene radnice;
- obezbeđenje usluga psihosocijalne podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja, posebno pripadnicama višestruko marginalizovanih i diskriminiranih grupa u konfliktu, kriznim i vanrednim situacijama;
- obezbeđenje potpune pristupačnosti i dostupnosti usluga socijalne zaštite svima, a naročito ženama iz višestruko diskriminiranih grupa, kao i obuke za socijalne radnice o pravima osoba iz višestruko diskriminiranih grupa.

4.3. Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom

¹⁴⁶ Zaključna zapažanja Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena upućena Srbiji, CEDAW/C/SRB/SO/4, 8. mart 2019.

¹⁴⁷ Isto, stav 44.

U Republici Srbiji je doneta posebna strategija koja se odnosi na položaj osoba sa invaliditetom - Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period od 2020. do 2024. godine,¹⁴⁸ koja ima za cilj poboljšanje sveukupnog društvenog i ekonomskog položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji i njihovo ravnopravno učešće u društvu, putem uklanjanja prepreka u oblasti pristupačnosti, participacije, jednakosti, zapošljavanja, obrazovanja i obuke, socijalne zaštite, zdravstvene zaštite i drugih aspekata od značaja za ostvarivanje inkluzivne jednakosti. U strategiji se naglašava da su žene sa invaliditetom u riziku od višestruke diskriminacije, gde se navode *mlade osobe sa invaliditetom, Romkinje sa invaliditetom i sl. Posebno je ukazano da su žene i devojčice sa invaliditetom* u naročito nepovoljnom položaju, imajući u vidu da se često susreću sa višestrukom i ukrštenom diskriminacijom zbog svog pola, invaliditeta, a često i drugih ličnih svojstava (npr. starosno doba, nacionalna pripadnost i dr.).

Posebno se ukazuje na podzastupljenost žena sa invaliditetom u političkom i javnom životu, ali i na prepreke u pristupu pravdi, zaštiti od nasilja i zlostavljanja, ostvarivanju prava na porodicu i roditeljstvo, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje i dr. Žene sa invaliditetom se suočavaju sa porodičnim nasiljem, ali su i u institucijama su izložene specifičnim oblicima rodno zasnovanog nasilja.

U Strategiji se naglašava da je Komitet za eliminaciju diskriminacije žena preporučio Republici Srbiji da energično nastavi sa naporima da eliminiše višestruke i međusobno povezane oblike diskriminacije koje doživljavaju grupe žena u nepovoljnom položaju, istovremeno osiguravajući njihovo ekonomsko osnaživanje. Republika Srbija je ohrabrena da sprovede sveobuhvatnu analizu za procenu situacije, posebnih potreba i aspiracija ugroženih grupa žena, uključujući žene sa invaliditetom, kako bi prikupila podatke za unapređenje zakonodavnog okvira i razvoj politika.¹⁴⁹ Komitet je posebno zabrinut zbog odsustva posebnih aktivnosti sa ciljem sprečavanja i borbe protiv višestruke i ukrštene diskriminacije s kojom se žene i devojke sa invaliditetom suočavaju, naročito u pristupu pravdi, u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i zapošljavanju zaštiti od nasilja i zlostavljanja, zato što nema dovoljno transparentnog finansiranja i mera u vezi sa zapošljavanjem, prilagođenih potrebama žena sa invaliditetom, kao i zato što žene sa invaliditetom nisu konsultovane kod izrade programa i mera usmerenih generalno na žene ili na osobe sa invaliditetom. Na ovaj način, Strategija priznaje da je višestruka i ukrštena diskriminacija nedovoljno integrisana, posebno u oblastima koje su identifikovane kao prioritetne za dalje istraživanje po ovom pitanju.

4.4. Strategija za socijalno uključivanja Roma i Romkinja

¹⁴⁸ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period od 2020. do 2024. godine, Službeni glasnik RS, br. 44/2020.

¹⁴⁹ CEDAW/C/SRB/CO/4, par. 44.

U Republici Srbiji doneta je Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2016. do 2025. godine.¹⁵⁰ Ovaj dokument javne politike donet je sa ciljem unapređenja položaja etničke grupe koja je izložena posebnom riziku od diskriminacije, i to u sledećim oblastima: obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, zdravlje i socijalna zaštita.

U strategiji je naglašeno da se Romkinje nalaze u težem položaju od Roma jer su u daleko manjem procentu aktivne na tržištu rada, čemu značajno doprinose rano stupanje u brak, rađanje i materinski status, kao i nivo obrazovanja, posebno imajući u vidu visok procenat napuštanja škole od strane devojčica. Razloge treba tražiti u ranim trudnoćama, ali i zbog pomoći u održavanju domaćinstva i staranju o mlađoj deci. Kako bi se ovaj problem prevazišao, predviđene su, između ostalog, specifične mere podrške i organizacije rada koje odgovaraju ženama, uključivanje u neformalne programe kvalifikacije i dokvalifikacije, kao i podsticaj obrazovanju žena. Kod devojčica se traži posebna podrška za školovanje i obezbeđenje dodatnog rada sa njihovim porodicama u cilju senzibilizacije o važnosti obrazovanja.

Žene se nalaze i u težoj situaciji u pogledu ostvarenja prava na socijalnu i zdravstvenu zaštitu. Takođe, u oblasti reproduktivnog zdravlja žene i adolescentkinje se suočavaju sa velikom stopom rađanja, visokom stopom abortusa, kao i rano stupanje u brak. Da bi unapredilo zdravlje Romkinje, traži se unapređenje pristupa uslugama za zaštitu njihovog reproduktivnog zdravlja kroz intenziviranje preventivnog rada, prioritizaciju prenatalnih i postnatalnih poseta trudnicama, skrining programa u romskim naseljima, veže zdravstveno-promotivne aktivnosti i kulturno-odgovarajuće materijale, kao i obezbeđenje dostupnosti i informacije o radu u savetovaštu.

Iako se na pojedinim mestima ukazuje na različite aspekte ostvarenja jednakosti između Roma i Romkinja, u strategiji se ne identifikuje problem sa višestrukom diskriminacijom i potreba da se dalje istraže identiteti koji dovode do još izraženije diskriminacije Romkinja koje se nalaze u specifičnim situacijama.

4.5. Strategija o mladima

Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2023. do 2030. godine¹⁵¹ koja pokriva uzrast od *15 do 30 godina*, sadrži različite podatke na nacionalnom i evropskom nivou, a koje ilustruju različit položaj *mladib žena i devojaka* u odnosu na mladiće. Ti podaci pokazuju da se devojke više osamostaljuju u odnosu na roditelje, duže traže posao od mladića, manje su spremne da otpočnu samostalan posao i da se posvete omladinskom preduzetništvu. Takođe, prosečne zarade mladih žena su niže od prosečnih zarada mladih muškaraca. Devojke su u većoj meri i zabrinute za svoje mentalno zdravlje.

¹⁵⁰ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 26/2016.

¹⁵¹ Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2023. do 2030. godine, Službeni glasnik RS, br. 9/2023.

Strategija sadrži i podatke koji se tiču regionalnih razlika, kao i upoređivanje sa podacima *Romkinja*, posebno u odnosu na njihovo reproduktivno zdravlje i rano rađanje. Mlade žene su i u povećanom riziku po pitanju seksualnih delikata, trgovine ljudima, prostitucije, nasilja u partnerskim odnosima, a sklone su i autodestruktivnom ponašanju. Značajno je spomenuti da neka istraživanja ukazuju na određeni stepen tolerancije nasilja kod mladih, posebno partnerskog nasilja. Devojke su u većoj meri angažovane u vršenju neplaćenih poslova u domaćinstvu i brizi o drugima, a visok je i procenat devojaka koje ne donose samostalno odluke o svom reproduktivnom zdravlju.

Ciljevi postavljeni strategijom koji se odnose konkretno na devojke jesu: unapređenje zapošljivosti i zaposlenosti mladih žena, njihovo unapređeno aktivno učešće u društvu, unapređeno zdravlje i blagostanje, kao i unapređena podrška društvenom uključivanju mladih iz kategorija u riziku od socijalne isključenosti.

U Strategiji nije primenjen intersekcijski pristup, koji se sporadično pojavljuje. Tako, se kod ostvarivanja mere koja se odnosi na kontinuirano sprovođenje omladinskog rada u saradnji sa lokalnim partnerima insistira da prioritet imaju programi za osnaživanje predstavničkih tela mladih za aktivno učešće u donošenju odluka, kao i programi podrške mladima uzimajući u obzir *mlade žene, mladih iz ruralnih područja, mladih Romkinja, mladih iz sistema alternativnog staranja, mladih iz socijalno-ekonomski depriviranih porodica i mladih iz drugih osetljivih grupa*. Na drugom mestu se ovoj grupi dodaju i *mladi LGBTI, kao i raseļjena lica*. Takođe, traži se i unapređenje sistema prikupljanja, obrade podataka i izveštavanja o mladima, posebno mladima iz osetljivih grupa. Lokalne samouprave imaju obavezu da obezbede dostupnost i kvalitet usluga za sve, a posebno za mlade koji dolaze iz osetljivih grupa, navodeći ovde i personalnog asistenta i prevodioca znakovnog jezika i Brajeve azbuke, što znači da se među osetljivom grupom mladih nalaze i *mladi sa invaliditetom*. One se na drugom mestu i navode kao osetljiva grupa koja zahteva integrisane usluge koje su prilagođene i pristupačne osobama sa invaliditetom. Posebno je zanimljivo da strategija spominje istraživanje mladih u kojem oni sami percipiraju da su najosetljivije grupe mladih *Romi, pripadnici LGBT populacije, mladi sa invaliditetom i mladi ugroženi siromaštvom*. Međutim, poslednje dve grupe, a naročito poslednja, na drugim mestima u strategiji se izričito ne navode kao posebno osetljiva grupa mladih. Tek na jednom mestu, kod podrške programima koji doprinose razvoju zdravih stilova života i seksualnom, reproduktivnom i mentalnom zdravlju mladih, spominju se mlade izbeglice i tražioci azila. Oni se nalaze u posebnom riziku da uđu u lanac trgovine ljudima, radi obezbeđenja adekvatne zdravstvene podrške ali i uklanjanje prepreka u ostvarenju zdravstvene zaštite.

Kod podrške stambenom osamostaljivanju mladih, kao posebno osetljive grupe navode se mladi koji su odrasli bez roditeljskog staranja, mladi sa invaliditetom, mladi u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. Ovi poslednji se prepoznaju kao posebno osetljiva grupa koja zahteva podršku radi veće socijalne inkluzivnosti. Konačno, Strategija nameće i obavezu podsticanja amaterskog kulturnog i umetničkog stvaralaštva mladih, primene novih tehnologija u kulturi, digitalizacije i razvoja digitalnih istraživačkih infrastruktura, kulturnog i umetničkog stvaralaštva društveno osetljivih grupa koje se na ovom mestu definišu.

Ono što se može zaključiti jeste da nema sistemskog pristupa u identifikovanju konkretne liste osetljivih grupa, kao i isticanju još izazovnijeg položaja za devojke koje dolaze iz tih osetljivih grupa.

4.6. Strategija aktivnog i zdravog starenja

Nedavno je doneta Strategija aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine.¹⁵² Ovaj dokument javne politike odnosi se na *starije od 65 godina*. Strategija je zasnovana na demografskim podacima, kapacitetu aktivnog starenja i holističkom pristupu, uzimajući u obzir njihove potrebe i kapacitete, kao i stavove socijalne sredine.

U Strategiji nema previše podataka u kojima se starije žene posmatraju odvojeno od starijih muškaraca. Tako se konstatuje da žene u proseku žive 3 godine duže od muškaraca, starije žene su u daleko većem procentu korisnice porodičnih penzija, dok drugih podataka kod opisa stanja nema. Strategija se zasniva, između ostalog, na jednakosti, prevenciji od diskriminacije i nasilja, kao i na rodnoj ravnopravnosti, odnosno implementaciji načela rodne ravnopravnosti u sve strukture javnih politika namenjenih starijima. Ipak, ovaj deo je kratak u Strategiji i samo je navedeno da se u pripremi teksta vodilo računa o svim podacima i informacijama koje upućuju na specifične forme društvene i ekonomske isključenosti kojima su izložene žene starije od 65 godina, a posebno kada se radi o siromaštvu i izloženosti nasilju. Međutim, u strategiji se ne navode posebni izazovi sa kojima se suočavaju starije žene. Poseban fokus je na obezbeđivanju ravnopravnog pristupa pravima i mogućnostima i učešću muškaraca i žena, koje se posmatraju kao homogena grupa zato što se osetljive grupe starijih žena ne spominju u strateškom dokumentu.

5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Nedostatak jasnog i jedinstvenog pristupa u identifikaciji marginalizovanih grupa žena i intersekcijskog razumevanja njihovih iskustava u zakonima i strateškim dokumentima u Republici Srbiji predstavlja ozbiljan izazov za ostvarenje rodne ravnopravnosti i zaštitu žena od nasilja i diskriminacije. Pravni i strateški dokumenti često prepoznaju različite oblike diskriminacije, ali ne integrišu u potpunosti intersekcijski pristup, koji je ključan za razumevanje složenih oblika diskriminacije i nasilja koje žene i devojčice mogu doživeti na osnovu preklapanja identiteta, kao što su petničko poreklo, invaliditet, starost, seksualna orijentacija socio-ekonomski status i neki drugi osnovi.

Bez intersekcijskog pristupa, zakoni i strategije rizikuju da ostanu neprecizni i da ne odražavaju kompleksnost društvenih odnosa i nejednakosti. Tako dolazi do zanemarivanja specifičnih potreba i prepreka sa kojima se suočavaju pojedine grupe žena. Na primer, žene Romkinje s invaliditetom

¹⁵² Strategija aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine, Službeni glasnik RS, br. 84/2023.

moгу doživljavati specifične izazove u zaštiti od nasilja, obrazovanju i zapošljavanju, koje se razlikuju od problema s kojima se suočavaju žene koje ne pripadaju marginalizovanim grupama. Bez jasne metodologije i smernica, ovi specifični izazovi mogu ostati neprepoznati i neadekvatno tretirani, što produbljuje postojeće nejednakosti i onemogućava ostvarenje ravnopravnosti.

Nedostatak definisanih, specifičnih mehanizama zaštite dodatno doprinosi neefikasnosti zakonodavnog sistema u pružanju podrške ženama koje su izložene višestrukoj i ukrštenoj diskriminaciji. Iako su zakoni poput Zakona o rodnoj ravnopravnosti naglasili potrebu za borbom protiv višestruke diskriminacije, nisu u dovoljnoj meri osigurali praktične i sprovedive mehanizme za zaštitu marginalizovanih žena. Zakoni i strategije tako ostaju opšte prirode, čime se često zanemaruje prilagođenost mera stvarnim potrebama specifičnih grupa. To može dovesti do nedostatka efikasnih programa podrške za marginalizovane žene.

Odsustvo jedinstvenog i sveobuhvatnog pristupa u prepoznavanju različitih grupa žena u zakonima i strategijama dodatno otežava prikupljanje podataka i praćenje efikasnosti mera koje su usmerene ka smanjenju diskriminacije. Bez integrisane metodologije za primenu intersekcijskog pristupa, teško je pratiti napredak i evaluirati da li su predviđene mere delotvorne za sve grupe žena, što ograničava kapacitet za prilagođavanje mera i poboljšanje politika na osnovu pouzdanih podataka.

Na osnovu svega gore navedenog, potrebno je usmeriti snage na dalje unapređenje zakonodavnog i strateškog okvira u Republici Srbiji, preduzimanjem sledećih koraka i mera:

Precizno definisanje marginalizovanih grupa žena u zakonodavnim i strateškim okvirima

- Potrebno je jasno identifikovati kategorije žena koje su izložene višestrukoj diskriminaciji u zakonima i javnim politikama, među kojima bi uvek trebalo obratiti pažnju na najmanje sledeće grupe žena: Romkinje i žene iz drugih nacionalnih manjinskih grupa, žene sa invaliditetom, starije žene, mlade žene, LBT+ žene, žene iz ruralnih sredina, žene migrantkinje (tražiteljke azila, izbeglice, migrantkinje), siromašne žene. Jasne definicije ovih grupa u zakonodavnim i strateškim okvirima omogućile bi državnim organima, nevladinim organizacijama i drugim akterima da bolje razumeju specifične potrebe i izazove sa kojima se svaka od ovih grupa suočava u svim relevantnim oblastima.
- Pored jasno definisanih grupa žena čiji će položaj uvek biti analiziran pre donošenja zakona i strategija i njihovih izmena i dopuna, neophodno je identifikovati i višestruke identitete žena koje su dodatno suočene sa barijerama u pristupu pravima i uslugama.

Integrisanje intersekcijskog pristupa u zakonodavne i strateške dokumente

- Uključivanje interseksijskog pristupa u zakonodavstvo podrazumeva da se u zakonima jasno naglasi mogućnost interseksijske diskriminacije i da se obezbedi prilagodljivost zakona različitim situacijama i profilima diskriminiranih grupa.
- Pravni okvir bi morao da prepozna oblasti u kojima postoji potreba za interseksijskim pristupom, vodeći računa da se ne izostave one oblasti u kojima je takav pristup neophodan, čime se omogućava da nadležni organi i stručne službe prepoznaju i deluju u skladu sa kompleksnošću situacija s kojima se žene iz marginalizovanih grupa suočavaju.
- Strategije bi mogle uključiti specifične ciljeve i aktivnosti koje obuhvataju međusektorsku saradnju (pravosuđe, socijalne službe, obrazovni sistem) kako bi se obezbedila podrška ženama koje su izložene interseksijskoj diskriminaciji.

Razvijanje metodologije za praćenje i primenu interseksijskog pristupa

- Neophodno je uspostaviti metodologiju koja omogućava prikupljanje podataka i praćenje složenih obrazaca diskriminacije kroz indikatore koji prepoznaju različite identitete i preklapajuće faktore rizika.
- Ova metodologija bi mogla uključivati prikupljanje podataka o slučajevima nasilja i diskriminacije, uz identifikaciju specifičnih identiteta (pol, etničko poreklo, invaliditet, socio-ekonomski status) kako bi se omogućila analiza višestrukih faktora koji utiču na pojedince.
- Razvijena metodologija bi služila kao osnova za kreiranje baze podataka koja bi omogućila organima javne uprave, istraživačima i nevladinim organizacijama da precizno prate efikasnost mera i prilagođavaju politike na osnovu pouzdanih podataka.

Specifični mehanizmi zaštite za različite kategorije marginalizovanih žena

- Zakonski i strateški dokumenti bi trebalo da predvide posebne mehanizme zaštite za žene koje su izložene višestrukoj diskriminaciji, kroz specijalizovane centre za podršku, individualizovane pravne usluge i ekonomske programe za osnaživanje.
- Centri za podršku ženama iz marginalizovanih grupa, mogli bi da pružaju prilagođene usluge koje obuhvataju pravnu, psihološku i socijalnu podršku.
- Dodatno, uspostavljanje besplatnih pravnih savetovališta i omogućavanje obuka za ekonomsko osnaživanje posebno bi pomogli ženama iz ruralnih područja i ženama iz socio-ekonomski ugroženih grupa da premoste barijere ka društvenoj integraciji.

Obuka zaposlenih u pravosuđu, službama i policiji

- Kontinuirana obuka zaposlenih u pravosuđu, policiji, zdravstvu, socijalnim, pravnim i drugim službama o prepoznavanju i primeni interseksijskog pristupa od ključnog je značaja za efikasnu primenu zakona.
- Programi obuke bi mogli uključivati i radionice o specifičnim izazovima s kojima se suočavaju žene iz različitih marginalizovanih grupa, kao i uvođenje simulacija i studija slučajeva kako bi se bolje razumele specifične situacije.

- Službenici bi na obukama trebalo da razviju veštine i alate za prepoznavanje i suzbijanje diskriminacije u njenim najrazličitijim oblicima, kao i za delovanje u skladu sa principima rodne ravnopravnosti i interseksijske zaštite.

Uspostavljanje multidisciplinarnog pristupa i saradnje

- Institucije bi trebalo da uspostave procedure koje podstiču saradnju između sektora, kako bi žene dobile sveobuhvatnu podršku koja je prilagođena njihovim specifičnim potrebama i okolnostima.

- Izgradnja platformi za komunikaciju između nadležnih institucija može unaprediti razmenu informacija, što olakšava koordinisano delovanje u slučajevima nasilja i diskriminacije nad marginalizovanim grupama žena.

Razvoj i primena javnih kampanja i programa edukacije

- Pokretanje javnih kampanja koje ističu važnost interseksijskog pristupa u suzbijanju nasilja i diskriminacije može doprineti podizanju svesti o specifičnim izazovima marginalizovanih žena.

- Edukativni programi u školama, medijima i na radnim mestima mogu pomoći u razbijanju stereotipa i predrasuda koje podržavaju diskriminaciju prema ženama koje pripadaju različitim marginalizovanim grupama.

- Kampanje i programi edukacije mogli bi uključiti različite medijske formate – od dokumentarnih filmova i intervjua sa aktivistima, do informativnih radionica i digitalnih resursa – kako bi se stiglo do šire javnosti i stvorila dublja svest o važnosti rodne ravnopravnosti i interseksijskog pristupa.

Integracija ovih preporuka u zakonodavni i strateški okvir Srbije značajno bi unapredila zaštitu marginalizovanih grupa žena i obezbedila efikasniju primenu interseksijskog pristupa u praksi. Na taj način bi se stvorio inkluzivniji sistem podrške koji omogućava ženama svih identiteta da se efikasno bore protiv nasilja i diskriminacije, ostvarujući pritom jednakost i socijalnu pravdu u društvu.